

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Μάρτυρες του Ιεχωβά στη Λέσβο.
Μια Ανθρωπολογική Προσέγγιση*

της

Αικατερίνης Φραντζέσκου

Επιβλέπων: Παναγιώτης Πανόπουλος

Μυτιλήνη, Ιανουάριος 2017

Abstract

The Jehovah's Witnesses are one of the fastest growing religious movements worldwide. This is an ethnographic study attempting to study selected aspects of a religious group, that is sometimes perceived as controversial, sometimes stigmatized and certainly untouched upon anthropologically, especially in Greece. Bringing into focus the Greek social and political context, I am discussing the reasons why the Jehovah's Witnesses, as a social and religious group, have to deal with conducts of stigmatization and marginalization. At this point, issues of religious and ethnic identity are going to prevail. Subsequently, the study moves on to a depiction of Jehovah's Witnesses as social and political subjects in a context where signs of Chiasm harmoniously interact with a postmodern social context. Finally, I am touching upon aspects of social control and discipline, attempting to depict the way norms of conduct are embodied by the social subjects, as members of a tightly disciplined religious group.

Περίληψη

Οι «Μάρτυρες του Ιεχωβά» συνιστούν ένα από τα πλέον ραγδαία αναπτυσσόμενα σύγχρονα θρησκευτικά κινήματα παγκοσμίως. Η εργασία αυτή αποτελεί μία εθνογραφική μελέτη, η οποία επιχειρεί να ξεκλειδώσει επιλεγμένες πτυχές μίας θρησκευτικής ομάδας, η οποία - ιδιαίτερα στο ελληνικό συμφραζόμενο- προσλαμβάνεται ως αμφιλεγόμενη. Εστιάζοντας στο ελληνικό κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο, η μελέτη αυτή επιχειρεί να αναδείξει τους λόγους για τους οποίους οι «Μάρτυρες του Ιεχωβά» συχνά έρχονται αντιμέτωποι με διαδικασίες κοινωνικού στιγματισμού και περιθωριοποίησης. Ακολουθεί μία προσέγγιση των «Μαρτύρων» ως κοινωνικά και πολιτικά δρώντα υποκείμενα, σε ένα πλαίσιο όπου στοιχεία χιλιασμού αρμονικά συνυπάρχουν και διεπιδρούν με τον μεταμοντερνισμό. Εν κατακλείδι, η μελέτη αγγίζει ζητήματα κοινωνικού ελέγχου και πειθαρχίας, προσεγγίζοντας τον τρόπο με τον οποίο νόρμες κοινωνικής συμπεριφοράς μετατρέπονται, μέσω της έξης, σε «ενσώματο κεφάλαιο», το οποίο καθορίζει τις πράξεις, τους λόγους και το σώμα των δρώντων υποκειμένων, χωρίς αυτό να προσλαμβάνεται ως άνωθεν επιβεβλημένο στοιχείο εξαναγκασμού.

Περιεχόμενα

Αντί προλόγου	5
Εισαγωγή	8
Η πρώτη συνάντηση.....	8
Η πρώτη συνάθροιση.....	9
Κεφάλαιο Πρώτο	
Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά στον ελλαδικό χώρο. Μία δύσκολη σχέση	16
Κεφάλαιο Δεύτερο	
Θρησκεία: Ένα ζήτημα πολιτικό.....	24
Πολιτική ουδετερότητα και κοινωνικές σχέσεις.....	27
Στοιχεία χλιασμού σε ένα μετανεωτερικό πλαίσιο.....	29
Εσχατολογική σκέψη, νεωτερικότητα και επιστήμη. Μία σχέση σε απόλυτη αρμονία.....	36
Ζητήματα εξουσίας και δομικής ανισότητας.....	40
Μία κατά Bourdieu ερμηνευτική προσέγγιση.....	44
Επίλογος	47
Βιβλιογραφία	49

Αντί Προλόγου

Η πρώτη μου επαφή με μέλος της κοινότητας των Μαρτύρων του Ιεχωβά στη Λέσβο πραγματοποιήθηκε το έτος 1993 όταν -σε ηλικία 18 ετών τότε -στο φιλικό μου περιβάλλον βρέθηκε άτομο το οποίο ανήκε στους κόλπους των Μαρτύρων. Ήταν μία εποχή όπου το τι σημαίνει το να είναι κανείς Μάρτυρας του Ιεχωβά υπήρχε στο δικό μου μυαλό ως μία έννοια απόλυτα εναρμονισμένη με τα στερεότυπα που παρήγαγε για τους Μάρτυρες το οικογενειακό- κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζούσα. Παρόλα αυτά η ίδια δεν μπορούσα να κατανοήσω ποιοι ήταν οι λόγοι για τους οποίους το οικογενειακό μου περιβάλλον αντιμετώπισε με τόση δυσφορία την κοινωνική μου επαφή με συνομήλικο, του οποίου η οικογένεια ανήκε στους Μάρτυρες του Ιεχωβά. Ήταν μία εποχή όπου βίωσα σφοδρές οικογενειακές διαμάχες και μία τεράστια πολεμική, προκειμένου να διακόψω άμεσα την όποια επαφή με τους "Ιεχωβάδες". Ήταν απαράδεκτο να μιλάω μαζί του, ήταν "*ντροπή να με βλέπει ο κόσμος μαζί του*". Στο πρόσωπο ενός ατόμου τότε έμοιαζε, στο επίπεδο το λόγου των οικείων μου, να συμπεκνώνονται όλα τα αρνητικά στοιχεία που θα μπορούσαν να χαρακτηρίζουν ένα άτομο. Επρόκειτο για ένα "*τουλάχιστον επικίνδυνο*" άτομο 18 ετών. Ο λόγος; Γιατί ήταν "*Ιεχωβάς*".

Μέχρι και εκείνη τη στιγμή, η μοναδική μου εμπειρία ή έστω γνώση περί του τι συνεπάγεται το να ανήκει κανείς στους κύκλους των Μαρτύρων του Ιεχωβά είχε να κάνει με το σχολικό μου περίγυρο και μόνο. Γνώριζα ότι κάποιοι συμμαθητές είχαν "*απαλλαγή*" από το μάθημα των θρησκευτικών. Επίσης έμαθα τότε να γνωρίζω και να μην αμφισβητώ ότι πρέπει να κρατάω αποστάσεις από τα παιδιά αυτά ή ότι και τα ίδια ενδεχομένως δε θα επιθυμούσαν οιαδήποτε κοινωνική συνδιαλλαγή μαζί του. Εγώ ήμουν "*Χριστιανή*" εκείνοι "*Ιεχωβάδες*". Εγώ είχα βαπτιστεί. Εκείνοι όχι. Στους κύκλους του σχολείου, των συνομηλίκων αλλά και δασκάλων μου, διαμορφωνόταν- μέσω του λόγου και μέσω τακτικών αποφυγής- ένα πλαίσιο, το οποίο καθιστούσε τα άτομα αυτά τουλάχιστον στο περιθώριο της σχολικής κοινωνικής ζωής. Ήταν ένα πλαίσιο, το οποίο τότε δεν είχα λόγο και ούτε είχα σκεφτεί να διερευνήσω ή να αμφισβητήσω.

Από τότε μέχρι και σήμερα έχουν περάσει 22 χρόνια. Είναι χρόνια κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια των οποίων η συνεχιζόμενη επαφή μου με άτομα που ανήκουν στους Μάρτυρες του Ιεχωβά ήταν πάντα ενδεδυμένη με ένα περίβλημα απροθυμίας

ή/και -για να είμαι ακριβής - ντροπής και αμηχανίας, στο επίπεδο του να θίξω ή να συζητήσω μαζί τους οτιδήποτε αφορούσε την ιδιαίτερη θρησκευτική τους ταυτότητα. Για σειρά ετών ακόμα και η λέξη "Ιεχωβάς" ήταν ένα ζήτημα ταμπού, το οποίο ένιωθα ή είχα μάθει να νιώθω, ότι δεν πρέπει να αγγίζω, πόσο μάλλον να συζητώ. Η σφοδρή μετατόπιση στο εγκατεστημένο και αδιαμφισβήτητο μέχρι και τότε εννοιολογικό μου πλαίσιο αναφορικά με τους Μάρτυρες, επήλθε κατά τη διάρκεια των τελευταίων τεσσάρων ετών, στο πλαίσιο των σπουδών μου - προπτυχιακών και μεταπτυχιακών- στην Κοινωνική Ανθρωπολογία. Είναι μία χρονική περίοδος σταθμός στο επίπεδο της προσωπικής μετατόπισης και γενικότερης απαγκίστρωσης από εγκατεστημένα σχήματα σκέψης και στερεότυπα, τα οποία ποτέ δεν είχα μάθει να αμφισβητώ.

Από την πρώτη στιγμή της απόφασης να προχωρήσω στο μεταπτυχιακό επίπεδο των σπουδών μου στην ανθρωπολογία, γνώριζα ότι το ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθώ ήταν εκείνο των Μαρτύρων Ιεχωβά. Στόχος μου ήταν να διερευνήσω τα συστατικά στοιχεία εκείνα της ελληνικής κοινωνίας που διαμορφώνουν ένα τόσο ισχυρά εγκατεστημένο πλαίσιο αποφυγής και στιγματισμού σε βάρος των Μαρτύρων αφενός, αφετέρου να δω μέσα στο πλαίσιο αυτό τον "Μάρτυρα" ως κοινωνικό υποκείμενο. Ήταν τεράστια η επιθυμία μου να πλησιάσω, να συζητήσω ακόμα και να συμμετάσχω σε αυτό, για το οποίο επί σειρά ετών είχα αναπτύξει τόσο ισχυρούς μηχανισμούς αποφυγής.

Στο σημείο αυτό πρέπει να ευχαριστήσω θερμά όλους τους ανθρώπους εκείνους, που με τον δικό τους τρόπο, συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της μελέτης αυτής. Κατ'αρχήν οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ σε όλους τους καθηγητές μου, οι οποίοι συνέβαλαν με τον πλέον καθοριστικό τρόπο στη διαμόρφωση ενός νέου ορίζοντα και πλαισίου σκέψης, το οποίο εφεξής θα με ακολουθά σε κάθε βήμα της ζωής μου. Στον επιβλέποντα για αυτή την εργασία καθηγητή μου κ. Πανόπουλο Παναγιώτη, του οποίου η βοήθεια και καθοδήγηση υπήρξε καθοριστική από την αρχή μέχρι το τέλος της εργασίας αυτής. Τους συνομιλητές μου, ανθρώπους που χωρίς δεύτερη σκέψη, δέχτηκαν να μοιραστούν μαζί μου τις σκέψεις τους και το καθοριστικότερο ίσως συστατικό στοιχείο της δικής τους ζωής. Τα άτομα που με βοήθησαν να δω και να βιώσω μέσα από το δικό τους πρίσμα μία διαφορετική εννοιολόγηση του κόσμου. Να ευχαριστήσω την κοινότητα των Μαρτύρων του Ιεχωβά στη Μυτιλήνη, οι οποίοι από την πρώτη ημέρα της παρουσίας μου στο χώρο

των συναθροίσεων τους, με αποδέχτηκαν και με αγκάλιασαν - κυριολεκτικά και μεταφορικά- παρότι γνώριζαν ότι η παρουσία μου εκεί εμπίπτει στο πλαίσιο της υλοποίησης συγκεκριμένου στόχου και ότι δεν υπάρχει η πρόθεση ένταξής μου στους κόλπους τους. Να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, τον σύζυγό μου Νίκο, ο οποίος ήταν και είναι πάντα στο πλάι μου σε κάθε απόφαση ή - ενίοτε- άλμα που αποφασίζω να φέρω εις πέρας. Τα παιδιά μου Παναγιώτη και Εβίνα, τα οποία για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα χρειάστηκε να έλθουν αντιμέτωπα με ένα καθεστώς απόλυτης μητρικής απουσίας. Τέλος, να ευχαριστήσω το άτομο εκείνο που το έτος 1993, με την παρουσία του στη ζωή μου και μόνο, έδωσε το αρχικό έναυσμα για την υλοποίηση της μελέτη αυτής και το οποίο υπήρξε ο διάυλος μέσω του οποίου κατόρθωσα να έρθω σε επαφή με την κοινότητα των Μαρτύρων στην Λέσβο. Ένα τεράστιο ευχαριστώ στον Πέτρο.

Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή αποτελεί μία εθνογραφική έρευνα, που ως στόχο έχει να αποτυπώσει την πραγματικότητα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, όπως αυτή εκφράζεται μέσω του λόγου και της δράσης τους. Κεντρική θέση έχει το ίδιο το υποκείμενο και ο τρόπος με τον οποίο αυτό διάγει τον κοινωνικό του βίο, μέσω μίας διαδικασίας που διαρκώς διαπλέκεται με το «λόγο του Θεού» και τους όρους που επιβάλλει η ιδιαίτερη θρησκευτική του ταυτότητα. Η μελέτη βασίζεται σε επιτόπια έρευνα και σε μία σειρά προσωπικών επαφών, συνεντεύξεων, τακτικών διαδικασιών κατ'οίκον "Γραφικής Μελέτης", αλλά και ανάπτυξης θεμάτων δι' αλληλογραφίας με Μάρτυρες του Ιεχωβά, που διαβιούν τόσο στη Λέσβο όσο και στην Αθήνα και το εξωτερικό. Η διαδικασία αυτή ξεκίνησε το έτος 2014 και ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 2016.

Η πρώτη συνάντηση

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθώ στο τρόπο με τον οποίο έγινε η προσέγγιση της κοινότητας των Μαρτύρων και πώς αυτή εξελίχθηκε. Είναι αλήθεια ότι χρειάστηκε μέσω τρίτου προσώπου, να βρω τον τρόπο να γίνω αποδεκτή στο χώρο των συναθροίσεων των Μαρτύρων. Έπρεπε να δοθούν οι απαραίτητες εξηγήσεις περί του τι προτίθεμαι να κάνω, το πλαίσιο στο οποίο προτίθεμαι να κινηθώ και φυσικά διαβεβαιώσεις ότι δεν υπάρχει η βούληση για την εξάσκηση κριτικής ή την αρνητική έκθεση ατόμων και πρακτικών.

Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε το πρώτο ραντεβού με ένα ζευγάρι ενεργών Μαρτύρων του Ιεχωβά σε ένα καφέ της Μυτιλήνης. Η αρχική αμηχανία εκ μέρους τους και η προσπάθεια διερεύνησης των προθέσεων μου, γρήγορα έδωσε τη θέση της σε μία τεράστια εκ μέρους τους βούληση να μιλήσουν για αυτό που πιστεύουν.

"Εσύ πιστεύεις στο Θεό;"

Μία ερώτηση την οποία είχα προετοιμαστεί να περιμένω και για την οποία είχα σαφώς ετοιμάσει την απάντηση την οποία οι ίδιοι θα ήθελαν να ακούσουν, ώστε να έχουν λόγο να συνεχίσουν να συνομιλούν μαζί μου. Γνώριζα πως το ενδεχόμενο μίας αρνητικής απάντησης εκ μέρους μου, θα ήταν απόλυτα αποτρεπτική για την συνέχεια οιασδήποτε επαφής ή συζήτησης μαζί μου. Το ζήτημα για τους ίδιους ήταν να πιστεύω στο Θεό. Σε κάποιο Θεό. Εάν ο Θεός αυτός ήταν ο Θεός των Ορθόδοξων

ή ο Ιεχωβά Θεός, δεν φαινόταν να έχει ιδιαίτερη σημασία. Η θετική απάντηση μου στο ερώτημα αυτό, οδήγησε σε μία διαδικασία εξήγησης των κεντρικών σημείων του δόγματος των Μαρτύρων, του "πραγματικού" ονόματος του Θεού καθώς και των τρόπων μέσω των οποίων η επίσημη εκκλησία της Ελλάδος προβαίνει σε μία μεθοδευμένη διαστρέβλωση των διδαγμάτων της Αγίας Γραφής. Η συζήτηση κινήθηκε σε ένα ελαστικό πλαίσιο όπου στόχος μου ήταν - αφού εξαρχής θα εξηγούσα τις δικές μου προθέσεις- να αφήσω τους συνομιλητές μου να οδηγήσουν την συζήτηση στο σημείο το οποίο οι ίδιοι επιθυμούσαν. Οι απορίες μου αμέτρητες. Όμως κάθε απορία είχε πάντα μία απάντηση, η οποία φαινόταν να τεκμηριώνεται με επικαλούμενες επιστημονικές μελέτες και με την επίκληση της λογικής.

Ακολούθησε η πρόσκληση από τους ίδιους να παρευρεθώ στην επόμενη συνάθροιση της ομάδας. Αυτό ακριβώς το οποίο επιθυμούσα ήρθε με ένα απόλυτα ομαλό τρόπο, σε βαθμό μάλιστα που η ίδια εξεπλάγην. Με διαβεβαίωσαν ότι ο καθένας που επιθυμεί, μπορεί να συμμετάσχει στις συναθροίσεις τους και ότι είναι μύθος η εικόνα που προβάλλεται περί μίας κλειστής κοινότητας, την οποία ουδείς έξω από αυτή, είναι σε θέση να προσεγγίσει. Πριν την αποχώρησή μας από το καφέ, μία συμβουλή εκ μέρους τους:

"Ξέρεις...όταν έρθεις στο σπίτι του Θεού....θα ήθελα να σου ζητήσω να προσέξεις το ντύσιμο σου."

Ήξερα. Είχα φροντίσει να μάθω. Οι συναθροίσεις φέρουν το περίβλημα της γιορτής για τους ίδιους. Οι συνάθροιση είναι χώρος συνάντησης και διδαχής, όπου οι παρευρισκόμενοι οφείλουν να έχουν μία επίσημη περιβολή και σοβαρότητα. Έμοιαζε αυτό να είναι το *εκ των ούκ άνευ*, αν και ελάχιστη απαίτηση, προκειμένου για την παρουσία κάποιου στο χώρο της συνάθροισης.

Η πρώτη συνάθροιση

8.00 μ.μ.

Στις 8.30 έπρεπε να βρίσκομαι εκεί. Το άγχος και η αμηχανία μου τεράστια. Η προετοιμασία, ώστε να μην προκαλέσω αρνητικό σχολιασμό με την παρουσία μου εκεί, επιμελής. Το ραντεβού με την συνομιλήτρια μου στην είσοδο της αίθουσας. Ήθελα να με παραλάβει η ίδια. Δεν ήξερα που πηγαίνω, δεν γνώριζα τι θα συναντήσω και το κυριότερο όλων, δεν γνώριζα τον πως θα γινόμεουν αποδεκτά από την ομάδα. Καθόλη

της διάρκειας της μετάβασής μου στο χώρο, ένα εσωτερικό τρέμουλο και μία επίφαση φόβου έμοιαζε να κυριαρχεί τις αισθήσεις μου. "Τι πηγαίνω να κάνω τώρα εγώ εκεί;" Αντικρουόμενα συναισθήματα και σκέψεις. Στερεοτυπικά σχήματα έμοιαζαν να μάχονται να έρθουν στην επιφάνεια, να προσπαθούν να με αποτρέψουν από το να κάνω αυτό για το οποίο ίσως και να έπρεπε να ντρέπομαι. Νουθεσίες από την πλευρά των οικείων μου: "Πρόσεχε εκεί που θα πας". Τι έπρεπε αλήθεια να προσέξω; Υπήρχε λόγος να φοβηθώ κάτι; Υπήρχε. "Εκεί που πηγαίνεις να μπλέξεις δε θα έχει γυρισμό". Μία ομολογουμένως πρωτόγνωρη μάχη μέσα μου.

Είσοδος στο χώρο στάθμευσης των αυτοκινήτων. Ένα τεράστιο φωταγωγημένο κτήριο. Πληθώρα αυτοκινήτων και ανθρώπων να κινούνται μέσα και έξω από αυτό. Χαμογελαστά πρόσωπα. Παρουσίες έτοιμες να συμμετάσχουν σε μία γιορτή. Η συνάντησή με τη συνομιλήτριά μου στην είσοδο του κτηρίου, όπως είχε προκαθοριστεί. Η ίδια μου εξηγεί ότι υπάρχουν δύο αίθουσες στο κτήριο και ότι εμείς θα είμαστε στην επάνω. Ο διαχωρισμός βάσει των περιοχών της Μυτιλήνης στις οποίες διαμένουν οι Μάρτυρες. Στόχος η καλύτερη κατανομή των ατόμων, ώστε η διαδικασία της συνάθροισης να γίνεται με ομαλό τρόπο. Μου εξηγεί επίσης ότι τα ίδια ακριβώς πράγματα που συμβαίνουν στην επάνω αίθουσα συμβαίνουν και στην κάτω. Ο διαχωρισμός για πρακτικούς λόγους και μόνο.

Είσοδος στην αίθουσα της συνάθροισης. Στον προθάλαμο μία τεράστια βιβλιοθήκη με συγγράμματα των Μαρτύρων, ένας υπεύθυνος υποδοχής και το βιβλίο με τις παρουσίες. Η αίθουσα ένας χώρος προσεγμένος, ένας χώρος που προσομοιάζει σε συνεδριακό κέντρο. Τίποτα δεν παραπέμπει σε διαδικασία εισόδου σε μία περιοχή όπου το θρησκευτικό ή τελετουργικό στοιχείο κυριαρχεί. Καρέκλες τοποθετημένες σε σειρές και σε ίση απόσταση μεταξύ τους. Ένα βάζο με λουλούδια και μία σκηνή - όπως εκείνη των θεάτρων- επάνω στην οποία υπάρχει τοποθετημένο ένα βήμα. Μία επιγραφή και μόνο τοποθετεί το χώρο σε μία άλλη διάσταση:

"ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ"

Η υπερβολική επιβλητικότητα των ορθόδοξων εκκλησιών και ο μυστικισμός τον οποίο διαπνέουν, αυτόματα ήρθε να δημιουργήσει την πρώτη σφοδρή αντίθεση στο επίπεδο της αντίληψης του χώρου. "Είναι εκκλησία τώρα αυτό;", σκέφτηκα.

Η συνομιλήτρια μου με κρατάει από το χέρι και ξεκινάει να με συστήνει στο σύνολο σχεδόν των Μαρτύρων που βρίσκονται στην αίθουσα. Η ανταπόκριση τους κάθε άλλο παρά εκείνο που ήμουν προδιατεθειμένη να περιμένω. Εναγκαλισμός. Ένα θερμό "*Καλώς ήρθες*". Χαμόγελα. Άνθρωποι που εμφανώς αναζητούσαν την ευκαιρία να συστηθούν σε εμένα. Αυτόματα κάθε ενδιασμός και κάθε υποβόσκων φόβος μέσα μου μοιάζει να διαλύεται. Παίρνω τη θέση μου δίπλα στην συνομιλήτριά μου. Η ίδια όπως και το σύνολο των παρευρισκομένων, έχουν στο χέρι τους την Αγία Γραφή και το περιοδικό μελέτης των Μαρτύρων. Άλλοι μέσω tablet αποκτούν πρόσβαση στις σελίδες της Αγίας Γραφής.

Ξεκινάει η διαδικασία με ένα ύμνο στον Ιεχωβά Θεό, τον οποίο όλοι οι παρευρισκόμενοι τραγουδούν σε ορθή στάση. Μουσική συνοδεύει τους στίχους. Οι στίχοι του ύμνου προβάλλονται σε προτζέκτορα. Παρατηρώ. Τα ζευγάρια τραγουδούν είτε σε θέση εναγκαλισμού είτε κρατώντας ο ένας το χέρι του άλλου. Ακολουθεί η προσευχή. Καλείται ένας άντρας - πάντα- εκ των παρευρισκομένων στο βήμα να απευθύνει την προσευχή. Το σύνολο των μελών της κοινότητας βρίσκονται και πάλι σε όρθια θέση. Και εγώ επίσης. Το άτομο που βρίσκεται στο βήμα, έχοντας τα μάτια του κλειστά, μοιάζει να απευθύνει παράκληση προς τον Ιεχωβά Θεό. Ο λόγος του απλός, καθημερινός. Σαν συνομιλία. Η προσευχή, λόγια που αναδύονται εκείνη τη στιγμή. Τίποτα το τυποποιημένο. Τίποτα προκαθορισμένο. "*Να θυμηθώ να ρωτήσω τη συνομιλήτρια μου επ'αυτού*", σκέφτομαι. Όντως μετά το τέλος της προσευχής, η συνομιλήτριά μου με διαβεβαιώνει ότι οι προσευχές στην αρχή και στο τέλος της συνάθροισης είναι λόγια από καρδιάς, τα οποία απευθύνει εκ μέρους του συνόλου των παρευρισκομένων προς τον Ιεχωβά Θεό, το πρόσωπο που ανεβαίνει στο βήμα. Επιβεβαιώνεται επίσης η υποψία μου ότι μόνο άντρες δύνανται να απευθύνουν δημόσια προσευχή προς τον Θεό.

Ακολουθεί η διαδικασία της παρουσίασης και ανάλυσης προκαθορισμένων από το κέντρο της οργάνωσης εδαφίων της Αγίας Γραφής. Μέλος της κοινότητας, άντρας βεβαίως, ανεβαίνει στο βήμα έχοντας προετοιμάσει την παρουσίαση και τον σχολιασμό των εδαφίων. Οι παρευρισκόμενοι, κατόπιν παρότρυνσης του ομιλητή, πηγαίνουν στα εδάφια ενδιαφέροντος, παρακολουθώντας την ανάλυση και τον σχολιασμό του. Εκείνη την ημέρα το θέμα της παρουσίασης αφορούσε το Προπατορικό Αμάρτημα. Με ιδιαίτερο ενδιαφέρον άκουγα να γίνεται λόγος για ένα αμάρτημα, το οποίο έχει κληροδοτηθεί σε όλες τις επόμενες γενεές και το οποίο είναι η αιτία του θανάτου και

των δεινών που βιώνει η ανθρωπότητα σήμερα. Υπεύθυνη για το προπατορικό αμάρτημα, "η γυναίκα". Είναι η στιγμή όπου ξεκινάει να ξεκαθαρίζει στο μυαλό μου αυτό το οποίο έβλεπα να συντελείται και που υποψιαζόμουν ότι πιθανόν να ισχύει και σε άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής των Μαρτύρων. Μόνο άνδρες μπορούν να απευθύνουν δημόσιο λόγο τόσο προς τον Ιεχωβά Θεό, όσο και προς τα λοιπά μέλη της κοινότητας. Το ζήτημα των έμφυλων ρόλων και σχέσεων στους κόλπους των Μαρτύρων, αποτελεί μία από τις θεματικές που θα θίξω ακολούθως.

Η διαδικασία της μελέτης, αποτελεί το επόμενο στάδιο της καθιερωμένης κατανομής του χρόνου και των δραστηριοτήτων που συντελούνται κατά τη διάρκεια της συνάθροισης. Έτερο μέλος της ομάδας, αυτή τη φορά Πρεσβύτερος¹, ανεβαίνει στο βήμα και προχωράει στη δημόσια διδασχή προκαθορισμένου θέματος, από το περιοδικό μελέτης που έχουν ανά χείρας η Μάρτυρες. Πρόκειται για εβδομαδιαίο έντυπο, στο οποίο προκαθορίζονται άνωθεν οι θεματικές που οφείλει κάθε συνάθροιση πανελλαδικά να μελετήσει. Η διαδικασία γίνεται με τρόπο που προσομοιάζει σε εκείνον που συντελείται κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας στις σχολικές αίθουσες. Ο ομιλητής παρουσιάζει το κείμενο ενδιαφέροντος και ακολούθως απευθύνει στο κοινό ερωτήσεις που συνοδεύουν το κείμενο. Οι απαντήσεις έχουν ήδη προετοιμαστεί κατ'οίκον από τους παρευρισκόμενους. Στη διαδικασία συμμετέχει το σύνολο των μελών που βρίσκονται στη συνάθροιση, κατά βούληση, σηκώνοντας το χέρι τους και λαμβάνοντας το λόγο. Κάθε απάντηση, επίσης μοιάζει προκαθορισμένη, μην αφήνοντας καμία δυνατότητα περαιτέρω σχολιασμού ή ανάπτυξης. Σύμφωνα με τη συνομιλήτριά μου, πρόκειται για μία διαδικασία ανατροφοδότησης και όχι ελέγχου των γνώσεων των συμμετεχόντων. Με τον τρόπο αυτό, οι παρευρισκόμενοι συμμετέχουν στην δημόσια ανακύκλωση ζητημάτων τα οποία οι ίδιοι -ως ενεργά μέλη- ήδη γνωρίζουν και τα οποία προσλαμβάνονται ως αυτονόητα και μη αμφισβητήσιμα.

Η συνάθροιση κλείνει με τον ίδιο τρόπο που ξεκίνησε. Προσευχή και ύμνος προς τον Ιεχωβά Θεό. Οι συμμετέχοντες σηκώνονται από τις θέσεις τους, συνομιλούν μεταξύ τους και σταδιακά αποχωρούν από την αίθουσα την συνάθροισης. Όσον αφορά εμένα, βίωσα εκ νέου την ίδια διαδικασία εγκάρδιας γνωριμίας με μέλη της ομάδας, η οποία αυτή τη φορά συνοδεύονταν από την παρότρυνση να ξαναβρίσκομαι εκεί και στην επόμενη συνάντηση.

---

¹ Πρεσβύτεροι ονομάζονται τα μέλη της ομάδας που αποτελούν ενεργούς Μάρτυρες επί σειρά ετών και κατέχουν μία θέση ιεραρχίας σε αυτή.

Η παρουσία μου στις εβδομαδιαίες συναθροίσεις των Μαρτύρων αποτέλεσε μία διαδικασία η οποία διήρκησε για ένα αρκετά σημαντικό χρονικό διάστημα. Η συνεπής συμμετοχή μου σε αυτές όμως, με έκανε να συνειδητοποιήσω ότι το σύνολο των διεργασιών που ολοκληρώνουν μία συνάθροιση, αποτελεί μία πρακτική απόλυτα τυποποιημένη, η οποία δεν θα μπορούσε να μου δώσει τη δυνατότητα για περισσότερο αναλυτική συνομιλία και διαντίδραση με μέλη της ομάδας. Θα έπρεπε να ακολουθήσω διαφορετικό τρόπο προσέγγισης, αν επιθυμούσα να "δώ" τον Μάρτυρα του Ιεχωβά ως κοινωνικό υποκείμενο και εκτός του πλαισίου της παγιωμένης θρησκευτικής του πρακτικής.

Γνωρίζοντας λοιπόν την έννοια της επονομαζόμενης κατ' οίκον "*Γραφικής Μελέτης*", μιας διαδικασίας στην οποία οι ενεργοί Μάρτυρες προβαίνουν με εγκάρδιο τρόπο, προκειμένου να γνωστοποιήσουν και να συζητήσουν για την πίστη τους στον Ιεχωβά Θεό, προχώρησα στην πραγματοποίηση πολλαπλών συναφών συναντήσεων στο χώρο του σπιτιού μου. Μέσω της διαδικασίας αυτής είχα τη δυνατότητα να συζητήσω λεπτομερώς για τον τρόπο που οι Μάρτυρες βιώνουν τον κοινωνικό τους περίγυρο, τα συμβάντα της καθημερινότητας, το παρόν και το μέλλον τους. Κομβικό στοιχείο στις εννοιολογήσεις τους, η επερχόμενη και προσδοκώμενη με τεράστιο ενθουσιασμό από τους ίδιους, "Βασιλεία του Θεού". Πρόκειται για μία ολική μετατόπιση η οποία αναμένεται να επέλθει μέσω του "Αρμαγεδδών", μίας μάχης η οποία θα έρθει να συνθλίψει το κακό και τον πόνο από την ζωή των ανθρώπων, να δώσει αιώνια ζωή στους πιστούς και να επαναφέρει τον κόσμο ακριβώς στο σημείο που βρίσκονταν αυτός πριν το επονομαζόμενο Προπατορικό Αμάρτημα. Ακριβώς αυτό το πρίσμα απόδοσης νοήματος, είναι εκείνο που προσδίδει στους Μάρτυρες, στο επίπεδο του ακαδημαϊκού λόγου, ένα πρόσημο χιλιαστικό.

Ο τρόπος αυτός θέασης του κόσμου έχει άμεση επίπτωση στην κοινωνική δράση των Μαρτύρων, καθώς για τους ίδιους, αυτός ο επερχόμενος κόσμος συνιστά την ελπίδα για μία καλύτερη ζωή μακριά από τον πόνο και το θάνατο. Είναι γεγονός ότι οι χιλιαστικές απόψεις δύσκολα μπορούν να γίνουν κατανοητές στην εποχή της λογικής και του πραγματισμού. Για το λόγο αυτό, πολύ συχνά οι Μάρτυρες στιγματίζονται ως φονταμενταλιστές φανατισμένοι ή στην καλύτερη περίπτωση, ως ρομαντικοί που έχουν μετατοπιστεί από τη σφαίρα της πραγματικότητας. Στο επίπεδο αυτό, θα γίνει μία παρουσίαση του τρόπου εκείνου με τον οποίο το χιλιαστικό πλαίσιο που καθορίζει την θρησκευτική ταυτότητα των Μαρτύρων του

Ιερωβά, ρυθμίζει την κοινωνική δράση των υποκειμένων, χωρίς ωστόσο αυτό να αποτελεί συνθήκη απομάκρυνσης τους από τα εγκόσμια. Οι Μάρτυρες συνιστούν λειτουργικά κοινωνικά υποκείμενα, απόλυτα ενταγμένα και εναρμονισμένα με την κοινωνική πραγματικότητα, την οποία εκ πρώτης όψεως φαίνεται να απορρίπτουν. Εδώ θα καταστεί σαφές ότι η εσχατολογική σκέψη συνιστά ένα πλαίσιο νοηματοδότησης της πραγματικότητας απόλυτα εναρμονισμένο – αν και φαινομενικά σε ένταση- με την νεωτερικότητα και τον ορθό λόγο.

Η εστίαση λοιπόν θα τοποθετηθεί στο πλαίσιο των νοηματοδοτήσεων των υποκειμένων, της έκφραση της δικής τους κοσμοαντίληψής αλλά και του τρόπου με τον οποίο τα ίδια διαχειρίζονται την πίστη και τη καθημερινότητά τους. Εστιάζοντας σε υποκείμενα, των οποίων η συμμετοχή στην οργάνωση υπήρξε ενσυνείδητη επιλογή, θα επιχειρήσω να καταγράψω τους όρους εκείνους που μπορούν να ωθήσουν ένα υποκείμενο να αφιερώσει τη ζωή του στην διακήρυξη της "*Αλήθειας του Θεού*" και των "*Καλών Νέων της Βασιλείας*", χωρίς αυτό να αποτελεί συνθήκη αποκοπής από τα εγκόσμια. Θα επιχειρήσω να διερευνήσω τους λόγους εκείνους που ωθούν ένα υποκείμενο στην επιλογή να απορρίψει τον κόσμο ως έχει αλλά εν παραλλήλω να λειτουργεί και να δρα μέσα σε αυτόν με απόλυτη αρμονία. Επιπλέον, θα προσπαθήσω να καταδείξω τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτείται από τα υποκείμενα η ενσυνείδητη υιοθέτηση ενός απόλυτα πειθαρχημένου βίου, βάσει των προσταγών της Αγίας Γραφής και τον τρόπο με τον οποίο εκείνα βιώνουν μία κάθετη μορφή ρυθμιστικής εξουσίας που καθορίζει κάθε τομέα της κοινωνικής τους ζωής και διαντίδρασης.

Το εν λόγω εγχείρημα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο της εποχής της νεωτερικότητας, της λογικής και της επονομαζόμενης «απομάγευσης», όπου η σχέση με τη θρησκεία τείνει να ατονεί προς όφελος της εμπειρικής γνώσης. Ή μήπως όχι; Μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο οι Μάρτυρες αποδίδουν τα στοιχεία της πίστης τους και διάγουν τον κοινωνικό τους βίο, θα προσπαθήσω να καταδείξω τη σχέση τους με τη νεωτερικότητα, η οποία αν και φαίνεται εκ πρώτης όψεως να συνιστά μία σχέση σε ένταση, στην πράξη είναι απόλυτα εναρμονισμένη με ποικίλες όψεις της. Μολονότι ο λόγος που εκφέρουν οι Μάρτυρες φέρει ένα ρητά αρνητικό και δη απόλυτα απορριπτικό πρόσημο, ως προς την στην διαχείριση των όρων της νεωτερικότητας, εντούτοις η κοινωνική πρακτική των ιδίων είναι σε σχεδόν απόλυτη αρμονία με αυτή. Πρόκειται εδώ για ένα χλιαστικό πλαίσιο νοηματοδότησης της κοινωνικής πραγματικότητας, το οποίο τροφοδοτείται, συντηρείται και

ανατροφοδοτείται ακριβώς από τους όρους της σύγχρονης ζωής, τους οποίους εκ προοιμίου απορρίπτει, συγκροτώντας ένα συμπαγές και έλλογο σύστημα απόδοσης νοήματος, μία ιδεολογική δομή υπό συνεχή διαπραγμάτευση.

Πρώτο Κεφάλαιο.

Οι Μάρτυρες το Ιεχωβά στον ελλαδικό χώρο.

Μία δύσκολη σχέση

«Τις τελευταίες ημέρες, οι Χίλιαστές μάρτυρες του Ιεχωβά (Μ.τ.Ι.) παρενοχλούν το ορθόδοξο πλήρωμα της Μητροπόλεώς μας, με τον πιο προκλητικό τρόπο, προσκαλώντας επωνύμως κάθε έναν από εμάς, (ακόμη και τους ιερείς!) στην ετήσια «ανάμνηση του θανάτου του Ιησού». (...) γινόμαστε αποδέκτες κακόδοξων κηρυγμάτων τα οποία μετατρέπουν τη Σταύρωση του Κυρίου από νίκη επί του θανάτου σε ένα γεγονός μακάβριο όσο μακάβρια είναι και η τελετή που τελούν οι Μ.τ.Ι. Γι' αυτούς το σωτηριώδες έργο του Χριστού σταματά στην Σταύρωσή Του. Πόσο ξένο, παράδοξο και βλάσφημο φαίνεται, λίγες ημέρες προ της Αναστάσεως του Ιησού Χριστού, να λαμβάνουμε προσκλήσεις για το μνημόσυνό Του! Διαβάζουμε στο κείμενο της πρόσκλησης ότι ο Μυστικός Δείπνος είναι γι' αυτούς μία απλή αναμνηστική τελετή! Δεσπόζει μάλιστα το ερώτημα προς εμάς αν θα είμαστε εκεί. Και εμείς απαντούμε: Βεβαίως και ΔΕΝ ΘΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΚΕΙ! Γιατί ο ορθόδοξος χριστιανός δεν αναλώνεται σε ανούσιες αναμνηστικές τελετές, αλλά μέσα στον λειτουργικό χρόνο των Μυστηρίων της Ορθοδόξου Εκκλησίας παρευρίσκεται στα ίδια τα γεγονότα, τη Σταύρωση, την Ανάσταση κ.λπ. και όχι μόνο παρευρίσκεται, αλλά μετέχει του ιδίου του τιμίου Σώματος και αγράντου Αίματος του αναστημένου Χριστού μας.(...)»²

Προτού προχωρήσω στη συζήτηση των ζητημάτων που ανέκυψαν από την συνδιαλλαγή μου με την κοινότητα των Μαρτύρων και προκειμένου να είμαι συνεπής ακριβώς με το πλαίσιο εκείνο που πυροδότησε την βούληση μου να προβώ στην διερεύνηση των εννοιολογήσεων και της κοινωνικής πρακτικής των Μαρτύρων του Ιεχωβά στο ελληνικό συγκείμενο, οφείλω να αναφερθώ στο κοινωνικό συμφραζόμενο μέσα στο οποίο η ομάδα αυτή καλείται να υπάρξει και να εκδηλώσει τη δράση της. Η Ελλάδα αποτελεί μία ειδική περίπτωση κοινωνικοπολιτικού χώρου, όπου η ανελαστικότητα στο επίπεδο της αποδοχής της διαφορετικότητας και του σεβασμού των δικαιωμάτων των θρησκευτικών ή κοινωνικών μειονοτήτων φαίνεται να πάσχει σε μεγάλο βαθμό. Η ανάγκη για αναγνώριση και ανάδειξη των διακριτών «συλλογικών ταυτοτήτων» θρησκευτικών μειονοτήτων στο δημόσιο βίο, αποτελεί αίτημα το οποίο διεκδικείται στο πλαίσιο του σεβασμού της αυτονομίας και του πλουραλισμού. Η αναγνώριση της θρησκευτικής ταυτότητας, ως πολιτικό μέγεθος, εξακολουθεί να αποτελεί αίτημα τόσο για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά όσο και για κάθε άλλη θρησκευτική μειονότητα που εκδηλώνει δράση και παρουσία στο ελληνικό κοινωνικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο.

---

² Ανακοίνωση την οποία εξέδωσε η Εκκλησία της Ελλάδος ως απάντηση στην αποστολή προσκλήσεων από τους Μάρτυρες του Ιεχωβά στους κατοίκους της χώρας, προκειμένου να παρακολουθήσουν στους κόλπους των αιθουσών των Μαρτύρων, τον ετήσιο Εορτασμό της "Ανάμνησης", ήτοι την επέτειο του Θανάτου του Ιησού Χριστού, μία ανοιχτή για όλους γιορτή των Μαρτύρων, όπου γίνεται αναπαράσταση του Μυστικού Δείπνου. Έτος 2015

Στην Ελλάδα, το αίτημα αυτό προσκρούει συχνά στην ομοιογένεια του ορθόδοξου θρησκευτικού δόγματος και στον ρυθμιστικό ρόλο, τον οποίο επιδεικνύει συχνά η ορθόδοξη εκκλησία επί της κοινωνικής ζωής. Η Εκκλησία της Ελλάδας, από τη στιγμή της ανάδειξής της σε εθνική Εκκλησία, δεν έχει πάψει να ασκεί σημαντική επιρροή στην πολιτισμική ταυτότητα της πλειονότητας³. Ως θρησκεία «εθνική», η ορθοδοξία κλήθηκε να υπηρετήσει τους σκοπούς του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ενσωματώνοντας στο λόγο και στις θέσεις της έναν εθνικισμό, ο οποίος άλλοτε εκδηλώνεται με μεγαλύτερη άλλοτε με μικρότερη ένταση. Σήμερα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και του «αποεθνικοποιημένου» κράτους, όπου το κράτος παύει να προσλαμβάνεται ως ο αυτονόητος εγγυητής της εθνικής ταυτότητας, υποκαθιστώντας την εθνική λογική με την συναινετική και εταιρική λογική, η εκκλησία παρουσιάζεται συχνά ως ο μοναδικός θεματοφύλακας των πολιτισμικών αξιών του ελληνισμού.

« Η ανάγκη για υιοθέτηση μιας επίσημης εθνικής ιδεολογίας, ανέδειξε την ύπαρξη της θρησκείας σε συστατικό παράγοντα στήριξης της κυρίαρχης ιδεολογικοπολιτικής θεωρίας. Η καθιέρωση άλλωστε επίσημης ελληνικής Εκκλησίας, στενά συνδεδεμένης με τον κρατικό θεσμό εξουσίας, οδήγησε στη διαμόρφωση μιας εθνικοθρησκευτικής ιδεολογίας, η οποία λειτούργησε ως παράγοντας ομογενοποίησης και συντηρητικοποίησης του δημόσιου κοινωνικού χώρου. Η ανάδειξη των θρησκευτικών χαρακτηριστικών της εθνικής ταυτότητας, ως προϋποθέσεων ιδεολογικοπολιτικού ελέγχου της διαφορετικότητας, συνέβαλε στις πολιτικές διώξεις εκείνων που διαχειρίζονταν μια διαφορετική ιδεολογία σε σχέση με την επίσημη.»⁴

Παρά το γεγονός ότι μέχρι και σήμερα έχουν γίνει κάποια βήματα προόδου στο επίπεδο αυτό, είναι σαφές ότι στον ελλαδικό χώρο εξακολουθεί να υπάρχει ένα συμπαγές ιδεολογικό πλαίσιο αποφυγής και περιθωριοποίησης της εθνικής και θρησκευτικής διαφορετικότητας, οι ρίζες του οποίου πρέπει να αναζητηθούν στους όρους εκείνους που οδήγησαν στην συγκρότηση του ίδιου του ελληνικού κράτους και στη θεώρηση της επονομαζόμενης ελληνορθόδοξης ταυτότητας. Όπως επισημαίνει η

---

³ Παναγιώτης Δημητρακόπουλος, *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση*, Εκδόσεις Κριτική, 2001, Επίλογος, σελ. 160

⁴ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στην νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 21/2009

Renne Hirschon⁵, η Ελλάδα ξεχωρίζει μεταξύ των άλλων ευρωπαϊκών κοινωνιών ως προς τον τρόπο με τον οποίο διασυνδέεται η θρησκευτική με την κοινωνική ζωή. Είναι μία από τις πλέον ομοιογενείς χώρες στο επίπεδο των εθνικών και πολιτισμικών παραγόντων που τη συγκροτούν. Η συνεχής αλληλοεπικάλυψη μεταξύ θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας αποτελεί ένα διακριτό στοιχείο της κοινωνικής ζωής, το οποίο είναι εμφανές σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής και δράσης. Η άποψη ότι μία "εγγενής" κοινή θρησκευτική και εθνική ταυτότητα είναι βαθιά ριζωμένη στη συνείδηση της πλειοψηφίας των Ελλήνων, σε τέτοιο βαθμό ώστε πλέον το να είναι κανείς Έλληνας εμπεριέχει την απαραίτητη συνθήκη του να είναι χριστιανός ορθόδοξος και αντίστροφα.

Πράγματι, η συγκρότηση του ελληνικού έθνους δεν ήταν μία κατασκευή εκ του μηδενός. Το σύγχρονο ελληνικό έθνος έπρεπε να δομηθεί στη βάση μίας αναδιανομής ήδη υπαρχόντων συμβολικών συστημάτων, όπως εκείνου της ορθόδοξης πίστης. Έτσι προνεωτερικό θρησκευτικό και πολιτισμικό υλικό καθόρισε το χαρακτήρα του έθνους και αποτέλεσε τη βασική συνθήκη της συγκρότησης του.⁶ Όπως αναφέρει ο Talal Asad, " (...) ο εθνικισμός φυσικά και άντλησε από προνεωτερικά αφηγήματα και πρακτικές - συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που κατονομάζουμε αναχρονιστικά "θρησκευτικά". Πώς θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά άλλωστε; Αυτό όμως δεν συνεπάγεται ότι η θρησκεία δομεί τον εθνικισμό (...)"⁷ Όμως στον ελλαδικό χώρο, η έννοια του εθνικισμού και της ορθοδοξίας είναι τόσο συνυφασμένες μεταξύ τους, ώστε θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για την ελληνική ορθοδοξία ως "εθνική θρησκεία". Μια θρησκεία που θεωρείται αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα και κομβικό συστατικό συγκρότησης της ταυτότητας του Έλληνα⁸, η οποία δομείται στη βάση ενός αμαλλάματος παράδοσης και νεωτερικότητας, στοιχεία που έχουν εμποτιστεί στην εθνικιστική ιδεολογία.

Η ορθοδοξία αποτέλεσε και αποτελεί ένα εξαιρετικά ισχυρό συμβολικό σύστημα στη συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας. Η ορθοδοξία ίσως αποτελούσε το μοναδικό μονοπάτι μέσω του οποίου ο εθνικισμός θα μπορούσε να συνομιλήσει

---

⁵ Renee Hirschon, *Religion and Nationality: The Tangled Greek Case*, στο "When God Comes to Town. Religious Traditions in Urban Contexts", Rik Pinxten & Lisa Dikomitis, Berghahn Books, 2009

⁶ Chrysoloras, Nikos. "Orthodoxy and Greek National Identity." *An analysis of Greek Nationalism in light of AD Smith's Theoretical Framework.*, σελ. 7

⁷ Talal Asad, "Secularism, Nation- State, Religion", ch.6, στο *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*, Stanford University Press, 2003, σελ. 194

⁸ Chrysoloras, Nikos. "Orthodoxy and Greek National Identity." *An analysis of Greek Nationalism in light of AD Smith's Theoretical Framework*, σελ.1

και να αποκτήσει νόημα για τους πληθυσμούς του νέου ελληνικού κράτους. Και αυτό γιατί η ορθοδοξία ήταν το πρωταρχικό πολιτισμικό στοιχείο διάκρισης μεταξύ των μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών πληθυσμών της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Εξάλλου, το ίδιο το ελληνικό κράτος, από σύστασής του, χρησιμοποιεί την εκκλησία και την απήχισή της στα υποκείμενα, για την νομιμοποίηση της πολιτικής του⁹. Το να είναι κανείς ορθόδοξος χριστιανός είναι η προϋπόθεση του να είναι κανείς Έλληνας.

Ο επονομαζόμενος Ελληνισμός δομείται ως μία «φαντασιακή κοινότητα», όπως θα επεσήμαινε ο Benedict Anderson, όπου η θρησκεία αποτελεί συστατικό κομμάτι του πολιτισμικού του συστήματος¹⁰. Ο Clifford Geertz θα διέβλεπε μέσα στην ελληνική κοινωνική πραγματικότητα και την συνεχή διεπίδραση μεταξύ εκκλησίας και κράτους, νομιμοποιητικές πρακτικές δύο εξουσιών, που φαίνεται να στηρίζουν και να νομιμοποιούν η μία την άλλη, μέσω μυθικών αφηγημάτων, τελετουργικών πρακτικών και εγκαθιδρύσεων¹¹, που τοποθετούν τις δύο δομές σε μία περισσότερο κοινή -από ότι η θεωρία της εκκοσμίκευσης θέλει να προβάλει – βάση. Πράγματι, όπως επισημαίνει ο Constantine P. Danopoulos, από συστάσεως του, στο ελληνικό κράτος εξακολουθεί να ενυπάρχει μία αμφίδρομη διαδικασία, όπου αφενός μέσω της εκκλησίας, το κράτος νομιμοποιεί την εθνικοποιητική του λειτουργία και εξουσία, αφετέρου η εκκλησία αναλαμβάνει συχνά ένα ρόλο σωτηριολογικό στο επίπεδο της διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας.¹²

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά στην Ελλάδα συνιστούν μία από τις πλέον γνωστές θρησκευτικές ομάδες, τόσο στο επίπεδο της δράσης όσο και στο επίπεδο του δόγματος. Είναι οργανωμένοι σε εκκλησίες, εκδηλώνουν κοινωνική δράση, σε μία προσπάθεια να καταστήσουν γνωστά τα πιστεύω τους, είναι ορατοί στο δημόσιο χώρο. Πρόκειται για διαδικασίες οι οποίες στην Ελλάδα, σε συνταγματικό επίπεδο, μόνο τα τελευταία χρόνια έχουν αναγνωριστεί ως αυτονόητο δικαίωμα. Στον αντίποδα, σε κοινωνικό επίπεδο, οι Μάρτυρες - όπως εξάλλου και κάθε άλλη θρησκευτική και κοινωνική μειονότητα- στην ελληνική κοινωνία επενδύονται με ένα φάσμα λόγων που φέρουν απόλυτα αρνητικές συνδηλώσεις. Τυγχάνουν δριμύτατης

---

⁹ Chrysoloras, Nikos. "Orthodoxy and Greek National Identity." *An analysis of Greek Nationalism in light of AD Smith's Theoretical Framework*, σελ.11

¹⁰ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London, 1983, p.12)

¹¹ Clifford Geertz, "Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power" στο Clifford Geertz, στο *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, BasicBooks, σελ. 124

¹² Constantine P. Danopoulos, "Religion, civil society, and democracy in Orthodox Greece", *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, volume 6, Number 1, April 2004)

κριτικής, συχνά περιθωριοποίησης, επιθετικής αντιμετώπισης, διωγμών και στιγματισμού. Στον ελλαδικό χώρο οι Μάρτυρες του Ιεχωβά τοποθετούνται στο επίπεδο του κατεξοχήν "απεχθή άλλου" από τη σκοπιά της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Είναι μία ομάδα ανθρώπων, στην οποία σπάνια δίνεται βήμα έκφρασης στο δημόσιο χώρο, μία ομάδα ανθρώπων που επενδύεται με στερεοτυπικά σχήματα που τείνουν να διασυνδέονται με την απάτη, την πλύση εγκεφάλου ακόμη και με την επικινδυνότητα. Στο ελληνικό συμφραζόμενο, η δράση των Μαρτύρων και η αυτονόητη βούληση τους να γνωστοποιήσουν τις αρχές του δόγματός τους, προσλαμβάνεται ως βούληση για προσηλυτισμό, ο οποίος μοιάζει να φέρει χαρακτηριστικά αυτοματισμού ή και βιαιότητας. Παρότι είναι γεγονός ότι η πλειοψηφία του χρόνου τους επενδύεται στην προσέλκυση νέων μελών, αυτού του τύπου η δράση, στο κοινωνικό επίπεδο, φαίνεται να αποτελεί όρο που αποστερεί από τους ίδιους κάθε δυνατότητα για οιοδήποτε άλλου είδους κοινωνική επαφή και διαντίδραση. Οι Μάρτυρες, στο φαντασιακό της πλειοψηφίας της κοινής γνώμης συγκροτούν υποκείμενα, η κοινωνική επαφή με τα οποία μπορεί να επιφέρει κάποιου είδους «επιμόλυνσης» για την ελληνική ορθόδοξη ταυτότητα. Μίας ταυτότητας που συχνά προσλαμβάνεται ως ενέχουσα μία εγγενή ουσία, η οποία πρέπει να διαφυλαχθεί από εν δυνάμει κινδύνους ή ετερόδοξες «επιθέσεις».

Πώς όμως βλέπουν και αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά τον τρόπο με τον οποίο αυτοί προσλαμβάνονται στο ελληνικό κοινωνικό συμφραζόμενο; Ο κ. Γιάννης, ενεργός Μάρτυρας, αναφέρει ενδεικτικά:

"Στις πόρτες των ανθρώπων που πηγαίνουμε για να κηρύξουμε τα καλά νέα μπορεί κανείς να συναντήσει τα πάντα. Και είμαστε έτοιμοι για όλα αυτά. Μπορεί κανείς να δει αδιαφορία, φανατισμό διανθισμένο με βρισιές, χωρίς νόημα, αρχή και τέλος, ως την άρνηση να ακούσουν κάτι καλό και ενθαρρυντικό μέσα από το Λόγο του Θεού, την Αγία Γραφή. Συνήθως δεν έχουν κανένα επιχείρημα. Αν υπάρχει μια στοιχειώδη ευγένεια λένε ότι η άρνηση του να ακούσουν στηρίζεται στο γεγονός ότι «έτσι τα βρήκαν από τους γονείς τους και τους παππούδες τους και πώς είναι δυνατόν να τα αλλάξουν τώρα...». Ότι δηλαδή τηρούν τα ήθη και έθιμα χωρίς να εμπιστεύονται του ιερείς της ορθόδοξης εκκλησίας ή να πηγαίνουν τακτικά στην εκκλησία. Λένε επίσης πως δεν θέλουν να ακούσουν τίποτα επειδή είμαστε «Ιαχωβάδες», «Εβραίοι»,

«Αμερικανοκινούμενοι» (επειδή τα κεντρικά γραφεία της οργάνωσης είναι το Μπρούκλιν της Νέας Υόρκης) ή ασκούν πολύ έντονη κριτική γιατί κρατάμε ουδετερότητα και δεν πιάνουμε όπλο στα χέρια μας ή για την άρνηση μας να λάβουμε αίμα.»

Η κυρία Ελένη συμπληρώνει:

"Η μεγαλύτερη μερίδα των ανθρώπων είναι απαθείς, ένα μικρό μέρος είναι αρνητικοί και ένα επίσης μικρό μέρος είναι θετικοί. Οι περισσότεροι αρνούνται λέγοντας «Δεν ενδιαφέρομαι»."

Στο πλαίσιο της κοινωνικής επαφής και διαντίδρασης με μέλη της κοινότητας των Μαρτύρων, η ίδια βίωσα παροτρύνσεις αποφυγής, προειδοποιήσεις επικινδυνότητας, ακόμα και ενός είδους κριτικής επί της απόφασής μου να μελετήσω την κοινωνική ομάδα των Μαρτύρων, τους επονομαζόμενους «*Ιεχωβάδες*». "*Οι Ιεχωβάδες*" : μια ταυτότητα που αποδίδεται στους ίδιους στο επίπεδο του λόγου, προκειμένου να συμπυκνώσει σε μία λέξει κάθε τύπου αρνητικές συνδηλώσεις. Πρόκειται για έναν όρο που εκφέρεται υποτιμητικά, αποστερώντας από του ίδιους κάθε άλλο στοιχείο κοινωνικής, επαγγελματικής ή ατομικής ταυτότητας. Οι Μάρτυρες υφίστανται στο επίπεδο του λόγου μία διαδικασία *μαζοποίησης*, η οποία αφαιρεί από τους ίδιους κάθε άλλη δυνατότητα ή δικαίωμα για κοινωνική δράση.

Τα ιδεολογικά σχήματα αυτά παραπέμπουν σε διαδικασίες ουσιοκρατικής θεώρησης επιμέρους στοιχείων της ταυτότητας δύο φαντασιακών πόλων, οι οποίοι - ακόμα και στην εποχή της πολυπολιτισμικότητας και του θρησκευτικού συγκρητισμού- μοιάζουν να βρίσκονται σε μία διαρκή σύγκρουση μεταξύ τους. Η προσλαμβανόμενη ως αυτονόητη και αδιαπραγμάτευτη ελληνορθόδοξη ταυτότητα κινδυνεύει να επιμολυνθεί και να διαφθαρεί από μία μιαρή ετερότητα, που στην συγκεκριμένη περίπτωση υποστασιοποιείται στο πρόσωπο των «*Ιεχωβάδων*». Το εν λόγω ιδεολογικό σχήμα συνιστά ένα συμπαγές περίβλημα, το οποίο καταδεικνύει με τον πλέον γλαφυρό τρόπο την ανελαστικότητα της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην ετερότητα. Η θρησκεία εδώ συσπειρώνει και δημιουργεί αυτόνομους ή αντανακλαστικού δεσμούς αλληλεγγύης, παρωθώντας στην ανάπτυξη ουσιοκρατικών

πρακτικών και εννοιολογήσεων της ταυτότητας και της ετερότητας, υποβοηθώντας τελικά πρακτικές στοχοποίησης και στιγματισμού.

Η έντονη θρησκευτική τελετουργική πρακτική εξάλλου, η οποία εντοπίζεται ιδιαίτερα στην ελληνική ύπαιθρο, συγκροτεί ισχυρά βιωματικά σχήματα εννοιολόγησης του κόσμου, του χρόνου και της καθημερινότητας, τα οποία βρίσκονται σε απόλυτη αντίστιξη προς την λατρευτική πρακτική των Μαρτύρων, η οποία κυριαρχείται από την απουσία της τελετουργίας – όπως τουλάχιστον αυτή προσλαμβάνεται στους κόλπους της ορθοδοξίας- της έννοιας του ιερού και του βέβηλου. Η πρακτική λατρείας των Μαρτύρων επιδεικνύει μία εντονότατη κοσμικότητα, απόλυτα ανοίκεια προς τις πρακτικές εκείνες που καθορίζουν το βίο της ορθόδοξης πλειοψηφίας στο ελληνικό συμφραζόμενο. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά στην Ελλάδα έτσι, συχνά δεν προσλαμβάνονται καν ως θρησκεία. Είναι μία αίρεση, ένα *ξενόφερτο σύμπτωμα* που απειλεί να αποδημήσει παραδοσιακούς δεσμούς και παραδόσεις. Στο πλαίσιο της κοινωνικής συνύπαρξης με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, η ορθοδοξία, στο ελληνικό συγκεκριμένο, καθίσταται μία *αζία εν κινδύνω*. Στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην ελληνική ύπαιθρο " η θρησκευτική συμπεριφορά αποτελεί το μέτρο της κοινωνικής συμπεριφοράς"¹³ ενώ " η ιδιότητα του καλού χριστιανού ταυτίζεται με εκείνη του χρηστού πολίτη"¹⁴.

Στο φάσμα του ελληνορθόδοξου χριστιανισμού, εν κατακλείδι, δεν υπάρχει χώρος για το θρησκευτικό πλουραλισμό ή τη θρησκευτική ετερότητα. Η πολιτική χρήση της θρησκείας στην Ελλάδα, αφορά τόσο στη συγκρότηση του κυρίαρχου *Εαυτού* όσο και στην θέαση των άλλων θρησκειών ως ανταγωνιστικών ή απειλητικών¹⁵. Υπό τις συνθήκες αυτές, η ετερότητα δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ουδέτερη. Αντίθετα σημασιοδοτείται αρνητικά στο ευρύτερο σχήμα μίας φοβικής σχέσης. Εν προκειμένω, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά υποστασιοποιούνται ως μία ενιαία αντίπαλη συλλογικότητα. Είναι «*οι Ιεχωβάδες*». Συνιστούν τον κατεξοχήν αντίπαλο Άλλο, τον ξένο, μία πολιτισμική απειλή για την ελληνική ορθόδοξη ταυτότητα. Εθνοκεντρικοί λόγοι όπως οι ανωτέρω, αποτυπώνουν με τον πλέον σαφή

---

¹³ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στην νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 21/2009

¹⁴ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στην νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 21/2009

¹⁵ Κων/νος Τσιτσελίκης, "Από το Millet στους μετανάστες: πολιτικές χρήσεις της θρησκείας στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 107, Οκτ-Δεκ 2009, 100-104, σελ. 102

τρόπο την ανελαστικότητα της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην ετερότητα. Είναι ένα ιδεολογικό πλαίσιο, το οποίο μοιάζει να συλλαμβάνει την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και το δικαίωμα στη διαφορά ως αναγκαστικά συμβαδίζουσα με κάποια «ελληνική ιδιαιτερότητα», η οποία δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να διαφθαρεί.

Κεφάλαιο Δεύτερο

α. Θρησκεία: Ένα ζήτημα πολιτικό

Η μετάβαση στη νεωτερικότητα είθισται να τοποθετείται στη βάση της ανεξάρτησης του ατόμου από δυνάμεις του υπερφυσικού και από παραδοσιακούς θρησκευτικούς θεσμούς. Προσλαμβάνεται ως μία διαδικασία, κατά την οποία τα υποκείμενα αναπτύσσουν μία νέα στάση απέναντι στα ζητήματα της πρακτικής ζωής, ένα νέο νοητικό πλαίσιο ανεξάρτητης και εμπειρικής αισιοδοξίας.¹⁶ Η μετάβαση από το Μεσαίωνα στον σύγχρονο κόσμο θεωρείται μία διαδικασία μετατόπισης από την θρησκευτική κουλτούρα στη θρησκευτική πίστη. Η θρησκεία φέρεται πλέον να αποτελεί ενσυνείδητη και εκλογικευμένη επιβεβαίωση ατομικής πίστης και δέσμευσης.¹⁷ Οι τοποθετήσεις αυτές εμπίπτουν στο πλαίσιο της παραδοσιακής θεώρησης της μετάβασης προς την μοντερνισμό, η οποία προσλαμβάνεται ως μία διαδικασία αναγκαστικής απομάκρυνσης από τη θρησκευτική σφαίρα.¹⁸

Νεότερες θεωρητικές προσεγγίσεις στο επίπεδο της διασύνδεσης θρησκείας και εκκοσμίκευσης, τοποθετούν την αντιστικτική αυτή σχέση σε μία νέα βάση επικάλυψης και αλληλεπίδρασης. Σύμφωνα με αυτές, θρησκεία και νεωτερικότητα μπορούν να συνυπάρχουν. Τα συστήματα πίστης κινούνται προς ένα άξονα που τείνει να παρουσιάζει μία διαδικασία προσαρμογής προς τα δεδομένα των σύγχρονων κοινωνιών.¹⁹ Σύμφωνα με τον Peter Berger²⁰, η πίστη συνιστά μία διεργασία επιλογής, μία ανώτερη συνειδητή διεργασία, η οποία ωστόσο δεν υπονοεί ότι η θρησκευτική αφοσίωση είναι επισφαλής. Η επιλογή θρησκείας είναι το προνόμιο ώριμων υποκειμένων που δρουν ως αυτόνομα άτομα. Τα άτομα που μετατοπίζονται στο επίπεδο της θρησκευτικής τους δέσμευσης, συνήθως το κάνουν για πολύ σοβαρούς λόγους, ενώ μία υποβόσκουσα θρησκευτικότητα επιβιώνει ως δύναμη που κινητοποιεί τα υποκείμενα σε περιόδους κρίσεων. Αναδύεται έτσι η έννοια του

---

¹⁶Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic, I." *The Journal of Interdisciplinary History* 6.1 (1975): σελ. 71-89

¹⁷Alan Aldridge, "Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction", 3rd Edition, Politi Press, 2013. σελ 2

¹⁸Alan Aldridge, "Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction", 3rd Edition, Politi Press, 2013)

¹⁹Dawson, Lorne L. "The Cultural Significance of New Religious Movements: The Case of Soka Gakkai.", *Sociology of Religion* 62.3 (2001): 337-64

²⁰Grossman, Nathan. "On Peter Berger's Definition of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 14.3 (1975): 289-292 & Berger, Peter L. "A sociological view of the secularization of theology." *Journal for the Scientific Study of Religion* 6.1 (1967): 3-16.

σύγχρονου θρησκευτικού πλουραλισμού, ο οποίος προσλαμβάνεται ως συνθήκη τόνωσης της θρησκευτικότητας των υποκειμένων.²¹

Η ίδια η έννοια της θρησκείας εδώ φαίνεται να αποτελεί ένα πεδίο διαπραγμάτευσης. Παρά το γεγονός ότι η θρησκευτική πίστη αποτελεί τον άξονα διασύνδεσης του ανθρώπου με τη σφαίρα του υπερφυσικού, αυτή εκφράζεται μέσω ιδεών, συμβόλων, συναισθημάτων, πρακτικών και θεσμών, πεδία τα οποία αποτελούν προϊόντα κοινωνικής διαντίδρασης, κοινωνικών διεργασιών και δομών, οι οποίες με τη σειρά τους ορίζουν την κοινωνική ζωή και τα συστήματα πολιτισμικής απόδοσης νοήματος.²² Τα υποκείμενα βιώνουν αυτό που ονομάζεται θρησκεία με τρόπο ανόμοιο και όχι βάσει προκαθορισμένων σταθερών ή οικουμενικών σχημάτων. Η θρησκεία δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από τους κοινωνικούς δρώντες. Συνιστά ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο δομείται ως ένα πολύπλοκο και πολυεπίπεδο σύστημα διασύνδεσης γνώσεων, συναισθημάτων, δράσης και διεπίδρασης. Είναι ένα φαινόμενο όπου το όριο του τί συνιστά θρησκεία και τί όχι, μπορεί να καταστεί πεδίο διαπραγμάτευσης. Η θρησκεία καθίσταται ζήτημα πολιτικό.

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, απορρίπτουν τον όρο *θρησκεία*, προκειμένου για την περιγραφή της δικής τους *Αλήθειας*. Ο όρος *θρησκεία* προσλαμβάνεται από τους ίδιους ως απόλυτα περιοριστικός, ενώ αδυνατεί να περιγράψει τη μοναδική και αληθινή εκδήλωση χριστιανικής πίστης που εκείνοι βιώνουν και ορίζουν. Επίσης απορρίπτουν τον όρο *Χιλιασμός* για την περιγραφή της ιδιαίτερης θεολογικής τους ταυτότητας, μίας ταυτότητας όπου εντούτοις το στοιχείο της προσμονής για την συντέλεια του σύγχρονου κόσμου, αποτελεί κομβικό σημείο. Πράγματι, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά συγκροτούν μία κοινωνική ομάδα, όπου μονοσήμαντες ταξινομήσεις ή ντετερμινιστικά σχήματα, δεν αρκούν για την κατανόηση της ιδιότυπης κοσμοθεωρίας τους, μιας κοσμοθεωρίας όπου δυισμοί όπως λογική-υπερφυσικό, χιλιασμός-νεωτερικότητα, εξισωτισμός-αυστηρή ιεραρχία, συνεχώς επικαλύπτονται και ρευστοποιούνται ή βρίσκονται σε μία διαρκή διεπίδραση, η οποία εκφράζεται μέσω του λόγου που παράγουν τα ίδια υποκείμενα στο επίπεδο της κατανόησης της δικής τους ταυτότητας και του κόσμου.

Στην έκφραση των βασικών αρχών της θεολογίας των Μαρτύρων, μπορεί κανείς να διακρίνει μία σειρά εννοιών, οι οποίες στο φάσμα των νοηματοδοτήσεων

---

²¹ Alan Aldridge, *"Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction"*, 3rd Edition, Politi Press, 2013), σελ. 96-7

²² Beckford, James, Introduction στο *"Social Theory and Religion"*, Cambridge University Press, 2003, σελ. 2

των Μαρτύρων, καθίστανται προϊόν διαπραγμάτευσης. Η ίδια η έννοια του τι σημαίνει Χριστιανός, συνιστά μία έννοια διαφιλονικούμενη, μία έννοια που διαχωρίζει τον Εαυτό από τον Άλλο. Παρά το γεγονός ότι ο όρος Χριστιανισμός εΐθισται να προσλαμβάνεται ως μία γενική κατηγορία, η οποία συμπεριλαμβάνει διαφορετικές τάσεις και δόγματα -καθολικισμός, ορθοδοξία, προτεσταντισμός- στο πλαίσιο των εννοιολογήσεων των Μαρτύρων, η "ουσία" του Χριστιανισμού εμπεριέχει μία πράξη "μίμησης". Μία πράξη μίμησης του τρόπου ζωής και των αρχών του ιδίου του Θεανθρώπου, όπως αυτός απορρέει από την Αγία Γραφή. Ο τρόπος αυτός σύλληψης της έννοιας Χριστιανός, σύμφωνα με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, είναι ο μοναδικός σωστός και αληθινός, καθώς επικυρώνεται από την Αγία Γραφή και δη τον κυριολεκτικό λόγο του Θεού προς τους ανθρώπους. Όπως επισημαίνει η Ruth Marshal²³ ο Χριστιανισμός δεν συνιστά απλώς μία παράδοση ή μία θρησκεία. Συνιστά μία έννοια με πολιτικό περιεχόμενο, στο πλαίσιο της οποίας συγκροτούνται αντικρουόμενοι λόγοι και πρακτικές, οι οποίες ορίζουν την ταυτότητα και την ετερότητα. Ο Χριστιανισμός εδώ δεν προσλαμβάνεται ως αντικείμενο ή αυτόνομη και αυτονόητη κατηγορία, ούτε ως μία έννοια οικουμενική, στους κόλπους της οποίας συνοψίζονται διαφορετικές δυναμικές και τάσεις. Είναι μία έννοια πολεμική. Ο Πέτρος²⁴, ετών 43, αναφέρει:

"Εμείς και μόνο εμείς είμαστε πραγματικοί Χριστιανοί. Εμείς γνωρίζουμε την μοναδική αλήθεια. Οι ορθόδοξοι και οι καθολικοί έχουν παραποιήσει τον χριστιανισμό. Τα έχουν αλλάξει όλα, ώστε να εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Εξάλλου αν ο πραγματικός Χριστιανός δεν ακολουθεί τις προσταγές της Αγίας Γραφής, πώς μπορεί να ονομάζεται Χριστιανός;"

Ο όρος Χριστιανισμός συσπειρώνει λόγους περί αλήθειας και ψεύδους, περί πρωτοτυπίας και αντιγραφής. Η έννοια του Χριστιανισμού δεν προσλαμβάνεται εδώ ως αντιπροσωπευτική ενός ορισμένου πεδίου πρακτικής δράσης και δεν περιχαράκωνει έναν ορισμένο τρόπο νόησης του κόσμου. Αντίθετα, αυτή παρεμβαίνει

---

²³Marshall, Ruth. "Christianity, Anthropology, Politics." *Current Anthropology* 55.S10 (2014): S344-356.

²⁴Στο σύνολο της μελέτης θα χρησιμοποιηθούν ψευδώνυμα, προκειμένου για την αναφορά σε ενεργούς Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι οποίοι μοιράστηκαν την εμπειρία και τις σκέψεις τους μαζί μου.

στην συγκρότηση της δράσης και της πρόσληψης της ταυτότητας των υποκειμένων. Είναι μία έννοια στο πλαίσιο της οποίας δομούνται συμφέροντα και σχέσεις εξουσίας.

β. Πολιτική ουδετερότητα και κοινωνικές σχέσεις

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά απέχουν από την πολιτική. Παρά το γεγονός όμως, ότι απορρίπτουν τις επίγειες κυβερνήσεις των ανθρώπων, οι ίδιοι συνιστούν νομοταγείς πολίτες και σέβονται τους νόμους της πολιτείας, στην οποία διαβιούν, υπό την προϋπόθεση ότι οι νόμοι αυτοί δεν έρχονται σε αντίθεση με τους νόμους του Θεού. Στο υπόψη πλαίσιο τοποθετείται η άρνηση των Μαρτύρων για στράτευση και χαιρετισμό προς εθνικά σύμβολα. Εφαρμόζοντας στην πράξη τη ρήση της Γραφής, σύμφωνα με την οποία *"οι Χριστιανοί δεν είναι μέρος του κόσμου"*²⁵ παραμένουν αυστηρά ουδέτεροι στις πολιτικές υποθέσεις και δεν διαντιδρούν με άλλες θρησκείες.

Η έννοια του πολιτικού εδώ, όπως αυτό ορίζεται στο στενό πλαίσιο της επίσημης κρατικής εξουσίας, αποτελεί έναν πόλο σε αντίστιξη προς την κεντρική πεποίθηση των Μαρτύρων ότι υπάρχει μία και μόνο μία εξουσία, εκείνη του Ιεχωβά Θεού. Παρά το γεγονός ότι οι Μάρτυρες αποτελούν απόλυτα νομοταγείς πολίτες, αρνούνται να συμμετάσχουν σε οιαδήποτε διαδικασία νομιμοποίησης άλλης εγκόσμιας εξουσίας, πλην εκείνης του Θεού. Στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη των εγκόσμιων κυβερνήσεων, οι Μάρτυρες είτε απέχουν είτε συμμετέχουν σε αυτές κάνοντας χρήση του λευκού ψηφοδελτίου. Πρόκειται για μία μορφή συμβολικής διαμαρτυρίας, η οποία συμμορφώνεται με τους νόμους και τις επιλογές που προσφέρει στο κάθε υποκείμενο το δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης. Οι νόμοι του κράτους τηρούνται με προσήλωση και ορίζουν την κοινωνική πραγματικότητα, στην οποία οι Μάρτυρες υποχρεούνται να διάγουν το βίο τους. Είναι όμως μία εξουσία εγκόσμια, η οποία επιβάλλεται και προσλαμβάνεται ως υποχρέωση. Δεν αναδεικνύεται και δεν πρέπει να αναδεικνύεται από τους ίδιους. Οι Μάρτυρες πιστεύουν σε μία και μοναδική κυβέρνηση, η οποία θα συγκροτηθεί στον ουρανό μετά την έλευση του Αρμαγεδδώνα. Πρόκειται για δύο αντιστικτικούς ιδεολογικούς πόλους, οι οποίοι όμως στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής και μέσω συμβολικών μηχανισμών – όπως η αποχή από τις εκλογικές διαδικασίες-

---

²⁵ "Ματθαίος 22:39· Ιωάννης 17:16", *Αγία Γραφή*, Μετάφραση Νέου Κόσμου,

εξισορροπούνται, διαλύοντας κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανατρεπτικές ή συγκρουσιακές πρακτικές.

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά λοιπόν, προσλαμβάνουν τον εαυτό τους εξίσου μέσα και έξω από τον κόσμο αυτό. Αναφέρει η Κωνσταντίνα, ενεργός Μάρτυρας, ετών 38:

"Μη νομίζουν κάποιοι πως δεν ζούμε, δεν καταναλώνουμε ή φτιάχνουμε τα σπίτια μας ή ότι είμαστε απομονωμένοι. Κάθε άλλο. Ζούμε όπως όλοι οι άλλοι άνθρωποι, κάνουμε επενδύσεις και προγραμματίζουμε τη ζωή μας. Και φυσικά και υπακούμε στους νόμους του κράτους. Δεν κάνουμε τίποτα παράνομο. Όμως δεν αναγνωρίζουμε καμία επίγεια εξουσία ως ανώτερη από εκείνη του Ιεχωβά. Για αυτό και δεν την υπηρετούμε. Υπακούμε στους νόμους και τις προσταγές του κράτους, στο βαθμό που οι νόμοι αυτοί δεν αντιβαίνουν στην πίστη μας στον Ιεχωβά. Για εμάς υπάρχει μόνο ο λόγος και η εξουσία του Θεού. Σε εκείνη υπακούμε. Αυτές οι κυβερνήσεις βλέπεις τι έχουν κάνει. Δεν είναι σε θέση να προσφέρουν τίποτα στον άνθρωπο. Η πραγματική κυβέρνηση για εμάς είναι αυτή του Θεού. Την περιμένουμε με ανυπομονησία και μιλάμε στον κόσμο για αυτή με μεγάλη χαρά".

Το παρόν των Μαρτύρων εδώ μοιάζει να τοποθετείται σε ένα πλαίσιο "επιλεκτικής απουσίας" από τα εγκόσμια. Οι Μάρτυρες αποτελούν ενεργά κοινωνικά υποκείμενα, τα οποία διάγουν τον βίο τους εντός των κοινωνικών συμβάσεων και καταναλωτικών πρακτικών που ορίζουν την καθημερινότητα της σύγχρονης εποχής. Ο υλικός πολιτισμός δεν απορρίπτεται στο βωμό της αναμονής για το «Τέλος». Παρά το γεγονός όμως ότι οι Μάρτυρες δεν συγκροτούν απομονωμένες κοινωνικά ομάδες, στο επίπεδο της κοινωνικής διαντίδρασης αναπτύσσονται μηχανισμοί αποφυγής υποκειμένων που δεν εμπίπτουν ή έχουν αποκοπεί από τον πυρήνα της οργάνωσης. Πρόκειται για μηχανισμούς διαφύλαξης της ομοιογένειας και των κοινών ηθικών και ιδεολογικών δομών που καθορίζουν την κοινωνική διαντίδραση. Οι Μάρτυρες, με αυτό τον τρόπο συγκροτούνται σε εξαιρετικά συμπαγείς κοινωνικές ομάδες, τα μέλη των οποίων διασυνδέονται με δεσμούς αλληλεγγύης και κοινής εννοιολόγησης του κόσμου. Στο συμβολικό επίπεδο, οι ενεργοί Μάρτυρες αποδίδουν την σχέση αυτή με τον όρο «αδελφός». Πρόκειται για ένα στοιχείο της ταυτότητας του υποκειμένου που

διαρρηγνύει κάθε άλλου είδους κοινωνικό ή συγγενικό δεσμό, παραπέμποντας εν παραλλήλω σε μία δομή εξισωτισμού και ισοτιμίας εντός της κοινότητας.

Στον αντίποδα, η ρήξη με την ομάδα καταστρέφει αυτόματα τόσο τους δεσμούς της *εν θεώ αδελφικής σχέσης*, όσο και κάθε άλλο κοινωνικό ή συγγενικό δεσμό. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Πέτρος:

«Ξέρεις πόσο δύσκολο είναι να μη μιλάω στην ίδια μου την εξαδέλφη; Όμως δεν μου άφησε άλλη επιλογή. Οι αποφάσεις που πήρε και η στάση ζωής της δεν μου επιτρέπει να την πλησιάσω πλέον. Ήταν δική της επιλογή να κάνει αυτό που έκανε. Αν εγώ της μιλάω θα είναι σαν να απορρίπτω τον ίδιο τον Ιεχωβά. Δεν έχω δικαίωμα και δεν μπορώ να το κάνω αυτό.»

Εδώ μοιάζει να υπεισέρχεται η έννοια της μιαιρότητας και ενός κινδύνου επιμόλυνσης, μέσω της επαφής με υποκείμενα που είτε συνειδητά αποφάσισαν να αποκοπούν από την ομάδα είτε δεν μπόρεσαν να σταθούν στο ύψος των απαιτήσεων και της νόρμας που καθορίζει την ζωή των υποκειμένων. Αυτός ο κίνδυνος διαλύει κάθε είδος δεσμού με την κοινότητα καθώς και συγγενικούς δεσμούς και σχέσεις κοινωνικής διεπίδρασης με ενεργούς Μάρτυρες σε κάθε επίπεδο της κοινωνικής ζωής. Τα υποκείμενα που αποκόπτεται βιώνει ένα καθεστώς καθολικής απομόνωσης, η οποία λειτουργεί ως μηχανισμός παρώθησης της μεταμέλειας και της επιστροφής στην ομάδα. Πρόκειται για μηχανισμούς συλλογικής απομόνωσης από την ετερότητα, που ως στόχο έχουν την προστασία και συντήρηση του συμβολικού συστήματος της κοινότητας των Μαρτύρων²⁶.

γ. Στοιχεία Χιλιασμού σε ένα μετα-νεωτερικό πλαίσιο

Παρά το γεγονός ότι η θεολογία των Μαρτύρων ενέχει προφανή στοιχεία εσχατολογικής σκέψης, καθώς συγκροτείται στη βάση της προσμονής για μία επίγεια μεταστροφή του κόσμου με θεϊκή παρέμβαση, για τους ίδιους, η απόδοση χιλιαστικής ταυτότητας στην κοσμοθεωρία τους καταγράφεται ως απόλυτα μη αποδεκτή.

---

²⁶ Trahan, Adam, "The center holds quiet well. An ethnographic study of Social Structure and control in JW Religious organization.", *International Journal of Criminology and Sociology*, 2013

"Μας κατηγορούν ότι είμαστε Χιλιαστές. Κυρίως εδώ στην Ελλάδα. Δεν ξέρουν τι λένε!", αναφέρει ο Πέτρος.

"Δεν εσχατολογούμε! Όμως ποτέ ξανά ιστορικά δεν έχουν συνυπάρξει όλα εκείνα τα στοιχεία", σημειώνει ο κ. Νίκος, ηγετικό στέλεχος της οργάνωσης των Μαρτύρων.

Το πεδίο της θεολογίας των Μαρτύρων, το οποίο είθισται να χαρακτηρίζεται ως χιλιαστικό είναι η πίστη ότι η *"Βασιλεία του Θεού"* είναι μια πραγματική κυβέρνηση στον ουρανό, και όχι μια κατάσταση μέσα στην καρδιά των Χριστιανών. Βαθιά πίστη τους είναι ότι αυτή θα αντικαταστήσει τις ανθρώπινες κυβερνήσεις και θα εκπληρώσει τον σκοπό του Θεού για τη γη. Αναφέρει ο κύριος Γιάννης, ετών 60, ο οποίος προσχώρησε στους κόλπους των Μαρτύρων κατά τον ενήλικο βίο του:

"Για μένα η Βασιλεία του Θεού σημαίνει ότι είναι σε θέση να καταφέρει αυτό που καμιά ανθρώπινη κυβέρνηση, όπως έχουμε διαπιστώσει ιστορικά, δεν μπορεί να πετύχει με επάρκεια και συνέχεια. Να δώσει δηλαδή Δικαιοσύνη, παγκόσμια Ειρήνη και αιώνια ζωή εδώ στη γη που θα γίνει παράδεισος καθώς θα ολοκληρωθεί ο σκοπός του Θεού. Ευτυχισμένοι, χαρούμενοι και χωρίς προβλήματα, άγχη, έγνοιες και αγωνίες. Είμαι απόλυτα βέβαιος πως αυτό θα συμβεί επειδή είναι υπόσχεση Του. Και αν δεν είμαι ζωντανός για να το δω με τα μάτια μου, ξέρω πως ο Ιεχωβά Θεός είναι σε θέση να μας θυμηθεί να μας επαναφέρει στη ζωή στην καλύτερη και πιο παραγωγική ηλικία, χωρίς αρρώστιες και αναπηρίες".

Για την κυρία Ελένη, ετών 55, η Βασιλεία του Θεού *"Είναι μια πραγματική κυβέρνηση για μένα και περιμένω ότι θα υλοποιήσει όλες τις υποσχέσεις που έχει δώσει ο Θεός μέσω της Αγίας Γραφής."*

Η προσμονή ενός καλύτερου αύριο λοιπόν μπορεί σαφέστατα μπορεί να τοποθετηθεί στη βάση μιας απαισιόδοξης όρασης του μέλλοντος αυτού του κόσμου. Το σήμερα δεν έχει πλέον τίποτα να προσφέρει στον άνθρωπο. Αυτό που υπάρχει είναι ο πόνος, η φτώχεια, ο πόλεμος. Είναι μία οπτική που αποστερεί από τα υποκείμενα τη δυνατότητα βελτιστοποίησης των συνθηκών διαβίωσης του κόσμου

αυτού. Είναι σχήμα σκέψης το οποίο, όπως θα επισήμαινε και ο Norman Cohn²⁷, χαρακτηρίζει ανθρώπους ή κοινωνικές ομάδες που έχουν απολέσει κάθε ελπίδα και προσδοκία για το μέλλον. Πρόκειται όμως για μία κατάσταση που μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο της ψυχολογίας και μόνο ή στη βάση της ανασφάλειας που βιώνουν ορισμένοι άνθρωποι, οι οποίοι φαίνεται να αποστερούνται το νόημα ή την προσδοκία για το μέλλον; Σαφέστατα ο παράγοντας ανασφάλεια συνιστούσε πάντα ένα στοιχείο τροφοδότησης εσχατολογικών προφητειών²⁸. Μόνο για αυτό πρόκειται όμως; Θα μπορούσε η εσχατολογική σκέψη να τοποθετηθεί σε ένα ντετερμινιστικό γραμμικό σχήμα, όπου συνθήκες αποστέρησης νοήματος οδηγούν αυτόματα στην υιοθέτηση χιλιαστικών σχημάτων θέασης του κόσμου; Είναι το σύνολο των ανθρώπων που μετέχουν στην θρησκευτική ομάδα των Μαρτύρων, άτομα χωρίς προορισμό ή ελπίδα για το μέλλον; Οι προσωπικές εμπειρίες Μαρτύρων, θα μπορούσαν να μας διαφωτίσουν σχετικά.

Ο κύριος Γιάννης, ένας άνθρωπος με σημαντική καριέρα και εύρωστη οικονομική κατάσταση, το έτος 2012 και εν τω μέσω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, χάνει σημαντικό μέρος των μηνιαίων εισοδημάτων του και βιώνει την οικονομική ανασφάλεια. Ένα ατύχημα που λίγο έλειψε να του στοιχήσει τη ζωή τον οδήγησε στο να πάρει την απόφαση να εισέλθει στον κόσμο των Μαρτύρων. Ο ίδιος αφηγείται:

" Πάντα ήξερα για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά. Είχα την αδελφή μου {...}²⁹ που είχε βαπτιστεί πριν από σχεδόν 40 χρόνια και τότε της είχε επιτεθεί ολόκληρο το χωριό για την απόφαση της αυτή, με ενορχηστρωτή ένα φανατικό ιερέα. Από την πρώτη στιγμή στάθηκα κοντά της, όχι επειδή ήξερα τι είναι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, αλλά επειδή είδα μεγάλες θετικές αλλαγές σε εκείνη που ήταν ένας πολύ ευαίσθητος άνθρωπος. Όταν κατέβαινα με άδεια στην {...} πήγαινα μαζί της στις συναθροίσεις και τις συνελεύσεις, αλλά νόμιζα ότι δεν θα μπορούσα να είμαι εγώ ποτέ τόσο καλός, όσο εκείνοι, για να προχωρήσω. Εξάλλου δεν είχα και χρόνο για να μελετήσω (σσ. την Αγία Γραφή). Όλα τα χρόνια αυτά

---

²⁷ Norman Cohn, "Introduction", *The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Oxford University Press

²⁸ Γιουτζιν Βεμπερ, *Η Συντέλεια του Κόσμου. Προφητείες, Αιρέσεις, Χιλιαστικά Οράματα*, Εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Αθήνα, 2000, σελ 36

²⁹ Έχουν παραληφθεί εσκεμμένα λεπτομέρειες ατομικών στοιχείων τα οποία εμπεριέχονται στις αφηγήσεις των υποκειμένων.

δούλευα σε δύο δουλειές από τον Οκτώβριο του 1983. Το πρωί από τις 8 – 4 μ.μ. στο γραφείο Τύπου στη πρωτοβάθμιας συνδικαλιστικής οργάνωσης των τεχνικών του {...} και από τις 5 μ.μ. – 11 μ.μ. στην εφημερίδα. Γύριζα πτώμα στο σπίτι χωρίς καμιά διάθεση για μελέτη. Τον Ιανουάριο του 2012 έφυγα από την εφημερίδα {...} με εθελουσία. Είχα πια τον χρόνο. Αλλά και πάλι δεν αποφάσιζα να αρχίσω μελέτη παρόλο που δεν ήμουν αρνητικός. Τον Οκτώβρη της ίδιας χρονιάς είχα ένα σοβαρό τροχαίο ατύχημα με τη μηχανή μου. Κι αυτό με έκανε να δω, ότι ο χρόνος δεν είναι απεριόριστος. Ένα μήνα αφότου βγήκα από το ΚΑΤ όπου έκανα εγχείριση και φιλοξενήθηκα για 10 μέρες ξεκίνησα μελέτη σε τακτική εβδομαδιαία βάση. Δυο χρόνια αργότερα, στις 7.12.2014, βαφτίστηκα στη {...}.

Ήταν η οικονομική ανασφάλεια ή το ατύχημα το οποίο οδήγησε τον κύριο Γιάννη στην συνειδητή απόφαση να εισέλθει στον κόσμο των Μαρτύρων; Σαφέστατα το γεγονός έπαιξε το ρόλο του. Όμως, όπως αναφέρει ο ίδιος, είχε την επαφή με την κοσμολογία των Μαρτύρων μέσω συγγενικού του προσώπου, πριν ακόμα αποφασίσει να ασπαστεί το δόγμα των Μαρτύρων. Είχε ήδη έλθει σε μερική επαφή με ένα εναλλακτικό σύστημα εννοιολόγησης του κόσμου και άντλησης νοήματος από αυτόν. Το κομβικά σημεία της ζωής του, τα οποία σημειώθηκαν το έτος 2012 δεν θα μπορούσαν από μόνα τους, με μία δομή αιτίας και αποτελέσματος, να αποτελέσουν τη βάση και το λόγο για τη βάπτισή του. Προϋπήρξε ένα εναλλακτικό σύστημα σκέψης το οποίο στην κατάλληλη χρονική στιγμή ήλθε να καλύψει εκείνο το κενό το οποίο η ανασφάλεια της καθημερινής πραγματικότητας αδυνατούσε να καλύψει. Η συνειδητή απόφαση του κυρίου Γιάννη να εισέλθει στον κόσμο των Μαρτύρων δεν ήταν μία απόφαση η οποία προήλθε ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων συγκυριών ή τυχαίων γεγονότων. Εκείνα υπήρξαν γεγονότα που έδωσαν την τελική ώθηση προς την υιοθέτηση ενός εναλλακτικού σχήματος άντλησης και απόδοσης νοήματος, το οποίο ήδη γνώριζε ότι υπάρχει.

Ομοίως ο Πέτρος περιγράφει:

"Είχα μια κάποια επαφή με το δόγμα των Μαρτύρων, καθώς οι οικογένειες των γονέων μου ανήκαν στην οργάνωση. Ωστόσο ούτε εγώ ούτε οι γονείς μου ήταν ποτέ ενεργοί Μάρτυρες του Ιεχωβά. Εγώ είχα

μία πολύ γεμάτη ζωή. Ήμουν επαγγελματικά αποκατεστημένος, είχα παρέες, υγιή σεξουαλικότητα, όμως σε ηλικία 28 ετών συνειδητοποίησα ότι κάτι μου έλειπε. Πάντα είχα ένα κενό μέσα μου. Υπήρχε πάντα ένα σημείο μέσα μου που ήταν άδειο. Ένα σημείο του εαυτού μου ήταν άδειο. Ήμουν πάντα πολυάσχολος. Προσπαθούσα να γεμίσω τη ζωή μου με διάφορες δραστηριότητες, οι οποίες όμως δε με γέμιζαν ουσιαστικά. Συναναστρεφόμουν με άλλα ζευγάρια, συνομήλικους μου, όμως έβλεπα τη μεταξύ τους συμπεριφορά. Δεν υπήρχε δέσιμο ή σεβασμός. Αντίθετα έβλεπα ζευγάρια Μαρτύρων πόσο δεμένα και αγαπημένα ήταν. Είχα την επαφή και ήξερα ότι η Αγία Γραφή βοηθάει να υπάρχουν σωστές οικογένειες. Δεν ήξερα όμως πως το κάνει αυτό. Στην πατρική μου οικογένειά δεν είχαμε ποτέ προβλήματα. Ήμασταν πολύ δεμένη οικογένεια. Δεν υπήρχε κάποιο πρόβλημα από εκεί. Έτσι αποφάσισα να μάθω περισσότερα για την Αγία Γραφή."

Ο Πέτρος σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή της ζωής του, βιώνει ένα αίσθημα απογοήτευσης και απώλειας νοήματος, το οποίο ομοίως τον κάνει να στραφεί σε ένα διαφορετικό πλαίσιο εννοιολόγησης του κόσμου, το οποίο γνώριζε ότι υπάρχει και ότι δύναται να προσφέρει εκείνο που η σύγχρονη πραγματικότητα αδυνατεί να του προσφέρει. Δεν είναι σαφές εδώ το κομβικό σημείο εκείνο που οδήγησε τον Πέτρο σε μία στάση αρνητικής πλέον πρόσληψης των εγκόσμιων πραγμάτων, σημειώνεται μία κατάσταση εμπύθισης του υποκειμένου σε ένα πλαίσιο που αδυνατεί να του παράσχει εκείνα που ο ίδιος χρειάζεται ώστε να συνεχίσει η τρέχουσα πραγματικότητα να έχει κάποιο νόημα για το ίδιο. Και για τον Πέτρο η είσοδος στον κόσμο των Μαρτύρων δεν ήταν απόρροια μίας μηχανιστικής σχέσης αιτίας - αποτελέσματος. Ήταν η υιοθέτηση ενός εναλλακτικού τρόπου ζωής και σκέψης, ο οποίος προϋπήρχε-αν και εν υπνώσει- στο γνωστικό του πεδίο, ως μία εναλλακτική πραγματικότητα.

Στο ίδιο πλαίσιο η κυρία Ελένη περιγράφει ότι η απόφασή της να ενταχθεί στους κόλπους των Μαρτύρων δεν ήταν αποτέλεσμα συγκεκριμένου συμβάντος, το οποίο ενδεχομένως να πυροδότησε τη μεταστροφή της σε ένα εναλλακτικό πλαίσιο εσχατολογικής εννοιολόγησης των εγκόσμιων πραγμάτων. Η ίδια εξηγεί:

"Δεν υπήρξε συγκεκριμένο σημείο (σσ.καμπής). Ήταν το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας έρευνας που με έπεισε ότι εδώ βρισκόταν η αλήθεια"

Για την κυρία Ελένη η υιοθέτηση της κοσμολογίας των Μαρτύρων υπήρξε προϊόν έρευνας μεταξύ εναλλακτικών σχημάτων θέασης του υπερφυσικού και της σχέσης του με τον άνθρωπο. Η ίδια αναζήτησε εκείνο που θα ενείχε για το δικό της πλαίσιο σκέψης την ποιότητα του "αληθούς", ήτοι εκείνου που θα μπορούσε να γίνει πιστευτό και κατανοητό για την ίδια. Η μετάβαση στους Μάρτυρες, ήταν για την κυρία Ελένη μία συνειδητή διεργασία αναζήτησης του συστήματος εκείνου που θα μπορούσε να προσφέρει σε αυτή ένα περίγραμμα άντλησης νοήματος, το οποίο να φαντάζει αληθές και αξιόπιστο. Σαφέστατα και εδώ υπάρχει ένα πλαίσιο αποστέρησης και ανάγκης αναζήτησης νοήματος. Ωστόσο δεν υπήρξε κάποιο συνταρακτικό γεγονός που να πυροδότησε την υιοθέτηση ενός συστήματος σκέψης το οποίο είθισται να χαρακτηρίζεται ως χλιαστικό. Η απόφαση υπήρξε προϊόν επαφής με εναλλακτικά πλαίσια νοήματος, από το οποία εκείνο των Μαρτύρων κατόρθωσε να πείσει την ίδια ως προς την "αλήθεια" και αξιοπιστία του.

Υπό των φως των παραπάνω εμπειριών, μπορεί κανείς εύλογα να συμπεράνει ότι οι κοινωνικές πρακτικές που απορρέουν από συστήματα εννοιολόγησης του κόσμου που χαρακτηρίζονται ως χλιαστικά, πρέπει να αντιμετωπίζονται ως διαδικασίες που ενέχουν μεγαλύτερη πολυπλοκότητα από εκείνη που μπορεί να καταδεικνύει μία απλή κατηγοριοποίηση στη βάση της αιτίας και του αποτελέσματος, του ορθολογικού ή της ουτοπίας.³⁰ Η υιοθέτηση του επιχειρήματος ότι η κακουχία, η ανισότητα και η ανασφάλεια συνιστούν τις αιτίες που οδηγούν τα υποκείμενα σε ένα "ουτοπικό" ή και "ψυχογενές" πλαίσιο εσχατολογικής σκέψης, μπορεί να οδηγήσει σε γενικεύσεις που παραπέμπουν σε ένα ντετερμινισμό, σύμφωνα με τον οποίο κάθε υποκείμενο σε συναφείς συνθήκες θα έχει την προδιάθεση να αναπτύξει πρακτικές που εμπίπτουν στο πλαίσιο εκείνο που ονομάζεται χλιασμός.

Μονοσήμαντες διασυνδέσεις του τύπου αυτού δεν μπορεί παρά να είναι απόλυτα ατυχείς. Και αυτό γιατί πίσω από την θρησκευτική πίστη δεν υπάρχει ο κίνδυνος και η ανάγκη διαφυγής από αυτόν, ούτε η ανάγκη εφαρμογής μίας αυταπάτης προκειμένου για την εξεύρεση λύσεων. Υπάρχει η πεποίθηση ότι οιπίστεις αυτές συγκροτούν τη μοναδική Αλήθεια. Οι πρακτικές αυτές μπορούν να

---

³⁰Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic", *The Journal of Interdisciplinary History* 6.1 (1975): 71-89, σελ 81

γίνουν κατανοητές μόνο στο πλαίσιο μίας συγκεκριμένης ιστορικής και κοινωνικής θεώρησης της πραγματικότητας, μίας πολιτισμικά καθορισμένης κοσμοθεωρίας περί του τρόπου με τον οποίο ο κόσμος λειτουργεί και υπάρχει. Το συνδετικό στοιχείο εδώ δεν είναι η ψυχολογία αλλά η ίδια η ύπαρξη. Η απόδοση του παράλογου σε ένα σύστημα σκέψης και πίστης, συνιστά την απόρροια εγκατεστημένων στερεοτυπικών αντιλήψεων που απομακρύνουν από την κατανόηση σχημάτων σκέψης που, αν και φαντάζουν ανοίκεια, συνιστούν ένα συγκροτημένο πλαίσιο άντλησης νοήματος, μία συγκεκριμένη όψη της πραγματικότητας, η οποία μπορεί για κάποιες κοινωνικές ομάδες, να είναι εξίσου αληθινή όσο και η εμπειρική γνώση του κόσμου.

Οιαδήποτε και αν είναι τα αποτελέσματα συγκεκριμένων εννοιολογικών συστημάτων, είτε αυτά εμπίπτουν στο πλαίσιο της ψυχολογίας είτε την ανάγκη συγκρότησης συνθηκών κοινωνικής αλληλεγγύης και ανήκειν, προκειμένου αυτά να έχουν μία διάρκεια, πρέπει να καθίστανται ευλογοφανή και αληθινά. Η αληθοφάνεια δεν πηγάζει τόσο από την εμπειρική δοκιμή και γνώση αλλά από το γεγονός ότι το συγκεκριμένο σύστημα σκέψης τοποθετείται σε μία γενική βάση ιδεών, ένα νοητικό συμβατικό χάρτη θέλησης και βούλησης. Είναι ακριβώς αυτή η υπόρρητη ενσωμάτωση, που κάνει τα επονομαζόμενα ως χιλιαστικά συστήματα θέασης και κατανόησης της πραγματικότητας τόσο ανθεκτικά στο χρόνο.³¹ Ο Garry Trompf³² θα συμφωνούσε ότι παρότι τα χιλιαστικά φαινόμενα, συνιστούν γεγονότα με μακροχρόνια ιστορία, η επιστημονική κατηγοριοποίηση τους βάσει αφαιρέσεων όπως χιλιασμός ή λατρείες φορτίου αγαθού, εμπεριέχουν τον κίνδυνο πραγματοποίησης τους και απομάκρυνσης από την βαθύτερη σημασία τους ή από τα επιμέρους ξεχωριστά χαρακτηριστικά των φαινομένων που αποδίδονται με τις έννοιες αυτές. Ο κίνδυνος αυτός μπορεί να αποφευχθεί μέσω της διαπίστωσης του βάρους και της δυναμικής στο επίπεδο της μελέτης των επιμέρους συνθηκών, μέσα από τις οποίες τα ίδια τα υποκείμενα που συμμετέχουν σε συναφή κινήματα ή ομάδες, προσλαμβάνουν τον εαυτό τους. Προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα φαινόμενα αυτά στην πρακτική τους εφαρμογή, είναι απαραίτητο να στραφεί κανείς στις πεποιθήσεις εκείνες που τα πυροδοτούν.³³ Γιατί πρόκειται για πεποιθήσεις και σχήματα θέασης του κόσμου, τα

---

³¹Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic" *The Journal of Interdisciplinary History*, 6.1 (1975): 71-89, σελ 84

³²Trompf, Garry, "Introduction", *Cargo Cults and Millenarian Movements: Transoceanic Comparisons of New Religious Movements*, Berlin, 1990, σελ. 2-23

³³Richard Landes, "Millenarianism and the Dynamics of Apocalyptic Time", στο *Expecting the end - Millenarianism in social and historical context*, Kenneth Newport & Crawford Gribben, Baylor University Press, 2006, σελ. 13

οποία είναι εξίσου ορθολογικά και αξιόπιστα όσο εκείνα που ορίζει η εμπειρική γνώση.

δ. Εσχατολογική σκέψη, νεωτερικότητα και επιστήμη.

Μία σχέση σε απόλυτη αρμονία.

Πώς οι Μάρτυρες του Ιεχωβά κατορθώνουν να συντηρούν και να αναπαράγουν ένα σύστημα σκέψης, το οποίο για την πλειοψηφία των ανθρώπων φαντάζει ως τουλάχιστον ουτοπικό; Πώς μπορεί η θεολογία τους να συμβιβασθεί με τη νεωτερικότητα; Μήπως τελικά η ίδια η νεωτερικότητα και η σύγχρονη ζωή είναι εκείνη που τροφοδοτεί και ανατροφοδοτεί το εσχατολογικό τους πλαίσιο; Κάθε είδους ιδεολογικό σύστημα εξάλλου, πρέπει διαρκώς να επικυρώνει τον εαυτό του και να καθίσταται αξιόπιστο, προκειμένου να είναι σε θέση να αναπαραχθεί και να αναπτυχθεί. Ο Andrew Holden³⁴, σε μία από τις δύο βασικότερες εθνογραφικές μελέτες που έχουν γίνει για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά στο εξωτερικό, επισημαίνει ότι από τη στιγμή της ίδρυσης του κινήματος, οι Μάρτυρες πιστεύουν ότι βρισκόμαστε στο κατώφλι του *Τέλους*. Από την ίδρυση της οργάνωσης όμως μέχρι και σήμερα "*το τέλος*" για τον εξωτερικό παρατηρητή δεν συνιστά παρά ένα αφήγημα ουτοπικό, ένα γεγονός το οποίο εκπίπτει της σφαίρας της λογικής και του κοινώς νοούμενου πραγματικού. Πώς δύναται λοιπόν η θρησκευτική ομάδα των Μαρτύρων του Ιεχωβά να συντηρεί το εσχατολογικό του πλαίσιο και να συνεχίζει να υπάρχει και μάλιστα να αναπτύσσεται - σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που οι ίδιοι έχουν στην κατοχή τους και τα οποία δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητηθούν- με τόσο γρήγορους ρυθμούς;

Στο επίπεδο τόσο του επίσημου λόγου της οργάνωσης όσο και του λόγου των μελών της, το αφήγημα του "*Τέλους*" επικυρώνεται συνεχώς μέσω εδαφίων από την Αγία Γραφή, τα οποία επιβεβαιώνουν την προφητεία και καταδεικνύουν ότι οι συμφορές στις οποίες αναφέρεται η Αγία Γραφή "*συμβαίνουν τώρα*". Η χρήση της επιστήμης και επιστημονικών μελετών επιστρατεύονται προς την κατεύθυνση της επικύρωσης της προφητείας, αποκαθιστώντας την αντιστικτική σχέση μεταξύ υπερφυσικού και ορθολογικής γνώσης. Η ίδια η νεωτερική πραγματικότητα, την

---

³⁴Holden Andrew, *Jehovah's Witnesses: Portrait of a Contemporary Religious Movement*, 2002, Routledge.

οποία οι Μάρτυρες φαίνεται να αποποιούνται και να απορρίπτουν, υπηρετεί το πλέον υπερβατικό στοιχείο της κοσμολογίας τους. Την αναμονή του "Αρμαγεδδώνα". Αντλώντας από δυσάρεστα γεγονότα της καθημερινής πραγματικότητας ή φυσικές καταστροφές, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά τοποθετούνται απέναντι στο μέλλον του κόσμου αυτού έχοντας την πεποίθηση ότι ο "Ιεχωβά γνωρίζει τι επιφυλάσσει το μέλλον". Πιστεύουν ότι στην Αγία Γραφή έχουν προειπωθεί τόσο " τα κακά πράγματα που συμβαίνουν στις ημέρες μας, αλλά και τα θαυμάσια πράγματα που θα λάβουν χώρα στο κοντινό μέλλον". Επισημαίνει ο Πέτρος:

"Τα όσα προείπε συμβαίνουν τώρα! Κοίτα γύρω σου...τί βλέπεις; Παντού πόλεμος, θάνατος, δυστυχία, πείνα! Και αυτό που ζήσαμε εδώ στη Λέσβο το περασμένο καλοκαίρι και ζούμε ακόμα; (σ.σ. μεταναστευτικές ροές) Όλοι αυτοί οι κνηγημένοι από το τον πόλεμο...νέοι...γέροι ...μικρά παιδιά.... ! Πηγαίνεις στους καταυλισμούς και βλέπεις τη δυστυχία. Όμως και αυτό ίσως να είναι ένα σημάδι. Δεν λέω ότι ο Ιεχωβά προκάλεσε την δυστυχία των ανθρώπων αυτών. Από τότε όμως που όλοι αυτοί οι άνθρωποι ήλθαν στο νησί, τους δόθηκε η ευκαιρία να γνωρίσουν την Αλήθεια. Αν δεν υπήρχε η μετανάστευση, όλοι αυτοί οι άνθρωποι δεν θα γνώριζαν. Τώρα ξέρουν. Ίσως είναι και αυτό ένα σημάδι. Ξέρεις πόσοι μουσουλμάνοι μετανάστες που συνέχισαν σε χώρες της Ευρώπης, τώρα κάνουν μαθήματα Αγίας Γραφής; Πίστεψε με αυτοί είναι πολύ πιο ανοιχτοί στην Αλήθεια από πολλούς που συναντούμε εδώ στην Ελλάδα. Βέβαια είναι και αυτό που έχουν ζήσει. Αυτοί έχουν βιώσει τον πόνο και τον πόλεμο".

Στο πεδίο της εσχατολογικής σκέψης, κάθε γεγονός παράγει νόημα και έχει μία σημασία, η οποία έρχεται αναδρομικά να επικυρώσει την προφητεία. Κάθε γεγονός συνιστά πεδίο επένδυσης και άντλησης νοήματος. Στο εννοιολογικό πλαίσιο των υποκειμένων που εισέρχονται στη σφαίρα της χιλιαστικής σκέψης, τα πάντα κινούνται πιο γρήγορα, τα πάντα ζωντανεύουν και αποκτούν συνοχή. Τα γεγονότα μετατρέπονται σε σύμβολα που παραπέμπουν στην επερχόμενη κρίση. Οι πιστοί των χιλιαστικών ιδεολογημάτων δεσμεύονται απέναντι σε ένα κόσμο που αλλάζει,

βλέπουν πίσω και πέρα από τα γεγονότα, αφιερώνουν τη ζωή τους στην διάδοση των "σημείων" που οδηγούν στο τέλος και στην καινούρια αρχή.³⁵

Είναι σχήματα σκέψης που τροφοδοτούν αυτοεκπληρούμενες προφητείες, οι οποίες έρχονται να αποδώσουν νόημα σε γεγονότα, τα οποία ο ανθρώπινος νους δεν έχει την δυνατότητα να αποδεχθεί και να κατανοήσει. Θα ήταν λάθος όμως αυτά να προσλαμβάνονται ως μία αυταπάτη και μόνο ή ως μία προσπάθεια των υποκειμένων να παραπλανήσουν τον εαυτό τους και να διαφύγουν από την σκληρή πραγματικότητα. Είναι απόλυτα πραγματικά πεδία εννοιολόγησης του κόσμου, τα οποία καθίστανται λειτουργικά μέσω της δράσης. Καθορίζουν, τροφοδοτούνται και τροφοδοτούν τις πρακτικές των υποκειμένων. Είναι τα σχήματα εκείνα που ωθούν τους Μάρτυρες σε μία διαδικασία ατέρμονης προσπάθειας για γνωστοποίηση του μηνύματός τους σε όλο τον κόσμο, μία προσπάθεια που όχι σπάνια αντιμετωπίζεται με διωγμό και κακουχία.

"Το ίδιο δεν συνέβη και στον Χριστό; Και αυτός δεν λαιδορήθηκε, δεν κνηγήθηκε και στο τέλος θανατώθηκε; Είναι το τίμημα που γνωρίζουμε πως πρέπει να πληρώσουμε προκειμένου να μάθει ο κόσμος την Αλήθεια. Δεν μας ενοχλεί η αρνητική στάση των ανθρώπων. Έχουμε περάσει πολλά, όμως αυτό δεν είναι ικανό να μας σταματήσει. Αυτό που κάνουμε το κάνουμε με μεγάλη χαρά!", σημειώνει ο κύριος Γιάννης.

Η άσχημη αντιμετώπιση, την οποία συχνά οι Μάρτυρες του Ιεχωβά πρέπει να διαχειριστούν στην πορεία της διακονίας τους, αποκτά νόημα, βάσει ενός αφηγήματος, το οποίο τίθεται στο πεδίο του πραγματικού. Αν οι Μάρτυρες "μιμούνται το Χριστό" είναι λογικό να υποστούν έστω ένα μέρος εκείνων που έχει περάσει και ο ίδιος για την Σωτηρία των ανθρώπων. Εδώ ο πόνος και η κοινωνική κατακραυγή τοποθετείται σε μία ηθική βάση, μία βάση που αφορά το συλλογικό συμφέρον. Η ατομικότητα υποχωρεί και τίθεται στην υπηρεσία του Ιεχωβά Θεού και της συλλογικής σωτηρίας. Πρόκειται για ένα σύστημα σκέψης λειτουργικό, ένα πλαίσιο άντλησης νοήματος, το οποίο δίνει ώθηση και ανατροφοδοτεί τη δράση. Είναι τόσο

---

³⁵Richard Landes, "Millenarianism and the Dynamics of Apocalyptic Time", στο *Expecting the end-Millenarianism in social and historical context*, Kenneth Newport & Crawford Gribben, Baylor University Press, 2006, σελ. 4-5

πραγματικό όσο και τα ίδια τα υποκείμενα. Κανενός είδους αφηγήματος δεν είναι τόσο ισχυρό όσο το χιλιαστικό. Η κυρία Σοφία, 50 ετών, αναφέρει:

"Εμείς κάνουμε αυτό που οφείλουμε να κάνουμε για την Σωτηρία του κόσμου. Ακόμα και αν αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αφιερώσουμε το μεγαλύτερο κομμάτι του χρόνου μας. Για εμάς η ανταμοιβή θα είναι αυτό που υπόσχεται ο Θεός. Ένας κόσμος καλύτερος και η αιώνια ζωή."

Και ο κύριος Χρήστος, ετών 60, επιβεβαιώνει:

"Όταν αντιμετωπίζουμε, άρνηση ή αδιαφορία στις πόρτες των ανθρώπων δε χάνουμε τη χαρά μας, επειδή εμείς εκτιμούμε ότι κάνουμε αυτό που μας έχει εμπιστευτεί ο γιος του Θεού και Βασιλιά μας Ιησούς Χριστός: Να διακηρύξουμε τα καλά νέα, παντού. Σε όλο τον κόσμο. Χαίρομαι που είμαι ένας ανάμεσα στα 8.000.000 Μάρτυρες του Ιεχωβά από κάθε γωνιά του πλανήτη που κάνουν καθημερινά το ίδιο πράγμα. Να γιατί είμαστε χαρούμενοι και ευτυχισμένοι σε έναν κόσμο που παραπαίει στα τελευταία του και η θλίψη έχει καταλάβει τους ανθρώπους..."

Κανένα κίνητρο δεν είναι πιο ισχυρό από την πεποίθηση και βεβαιότητα ότι η δράση συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων μπορεί να έχει άμεσο και αποφασιστικό αποτέλεσμα τόσο στη ζωή και τη μοίρα των ίδιων όσο και ολόκληρης της ανθρωπότητας.³⁶ Σύμφωνα με τον Michael Barkun³⁷, οι επονομαζόμενες χιλιαστικές ιδέες καθαυτές αποτελούν πολυσχιδή συστήματα σκέψης και μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για ποικίλες στοχεύσεις. Η κατηγορία εκείνη επομένως που είθισται να ονομάζεται *χιλιασμός* μπορεί να ιδωθεί ως ένα συμβολικό σύστημα άντλησης νοήματος και εξήγησης του κόσμου, σε περιπτώσεις όπου οι πολλαπλοί κίνδυνοι και η ανασφάλεια, καθιστούν ανεπαρκείς του παραδοσιακούς τρόπους ερμηνείας και κατανόησης των κοινωνικών συνθηκών. Οι παραδοσιακές ιδέες τοποθετούνται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, διαφοροποιούνται και διανθίζονται, προκειμένου να αποτελέσουν ένα σύστημα ικανό να εξηγήσει την κοινωνική,

---

³⁶ Richard Landes, "Millenarianism and the Dynamics of Apocalyptic Time", στο *Expecting the end-Millenarianism in social and historical context*, Kenneth Newport & Crawford Gribben, Baylor University Press, 2006, σελ. 2.

³⁷ Barkun, Michael. "Millenarianism in the Modern World." *Theory and Society* 1.2 (1974): 117-46.

πολιτισμική ή ατομική κρίση. Τα συστήματα αυτά όμως δεν είναι μόνο συμβολικά μέσα εξήγησης της υλικής στέρησης, είναι αντιλήψεις περί ρόλων και αποστολής. Η απειλή του κινδύνου δεν είναι ικανή συνθήκη για την καλλιέργεια και αποδοχή της χιλιαστικής σκέψης, πρέπει ο κίνδυνος να απευθύνεται σε υποκείμενα που είναι προετοιμασμένα να ακούσουν και να καταλάβουν. Έτσι δημιουργείται το πλαίσιο αποδόμησης της ιστορικής συνέχειας και πρόσληψής της με τη μορφή περιόδων τεράστιων αλμάτων και μετατοπίσεων. Είναι η μετατόπιση από το ανούσιο και εκείνο που στερείται σημασίας προς μια "θρησκεία της Ιστορίας", είναι η σωτηρία μέσω της ιστορίας.

ε. Ζητήματα εξουσίας και δομικής ανισότητας

Για έναν εξωτερικό παρατηρητή, η οργάνωση των Μαρτύρων ενέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που συγκροτούν μία πειθαρχημένη δομή εξουσίας, όπου νόρμες και αυστηροί κανόνες, που απορρέουν από έναν κεντρικό πυρήνα ατόμων, την ηγεσία της οργάνωσης, διαλύουν το πεδίο του ατομικού. Πολλοί κατατάσσουν την συσσωμάτωση των Μαρτύρων στο πλαίσιο των αυστηρότερων συστημάτων ελέγχου του ατόμου. Ποια όμως είναι η άποψη των ίδιων των Μαρτύρων; Βιώνουν οι ίδιοι κάποια αίσθηση εξαναγκασμού; Πώς νομιμοποιείται στο δικό τους εννοιολογικό πλαίσιο η εξάσκηση εξουσίας και ελέγχου; Εξάλλου είναι γεγονός ότι οι Μάρτυρες συνιστούν μία παγκόσμια κοινότητα με απόλυτα ομοιόμορφες δομές σκέψης, δράσης και συμπεριφοράς, η οποία απορρέει από κανονισμούς και νόμους που ελέγχουν κάθετα το υποκείμενο. Πώς νιώθουν όμως τα ίδια τα υποκείμενα για τον έλεγχο αυτό; Συνιστά εξωγενή έλεγχο και επιβολή για τους ίδιους; Είναι εξουσία με την έννοια που είθισται αυτή να προσλαμβάνεται ως μηχανισμός καταστολής και πειθάρχησης;

Οι Μάρτυρες πραγματικά συγκροτούνται στο πλαίσιο μιας δομής που ενέχει όλα τα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος, όπως εκείνο προσλαμβάνεται από τους Talcot Parsons και MaryDouglas. Το σύστημα αυτό κατασκευάζει για τα υποκείμενα μία απόλυτα διακριτή από άλλα συστήματα πραγματικότητα, η οποία καθίσταται αποδεκτή και αδιαμφισβήτητη. Στο πλαίσιο της πραγματικότητας αυτής, τα υποκείμενα συγκροτούν τη δράση και την ταυτότητα τους.

Ο Talcot Parsons³⁸ περιγράφει το κοινωνικό σύστημα ως ένα σύστημα δράσης, το οποίο δομείται δια μέσω της διαντίδρασης των υποκειμένων. Η δράση

---

³⁸ Parsons Talcott, *The Social System*, Free Press, 1951

όμως αυτή των υποκειμένων δεν προσλαμβάνεται ως αυθαίρετη. Διαμεσολαβείται από κοινούς κανόνες και ηθικές αρχές, οι οποίες τη "δομούν" και την καθορίζουν. Τα υποκείμενα στη βάση των αρχών αυτών μοιράζονται μια κοινή αντίληψη της πραγματικότητας, η οποία συνακόλουθα παράγει μία κοινωνική δομή.³⁹ Υπάρχει μία κανονικότητα στη δράση των υποκειμένων, ακριβώς γιατί υπάρχει η νόρμα. Υπό αυτή την έννοια μία θρησκευτική ομάδα συνιστά ένα κοινωνικό σύστημα, το οποίο εκκοινωνεί τα μέλη του σε κανόνες και τρόπους συμπεριφοράς και σκέψης, ενσωματώνοντας εν παραλλήλω μηχανισμούς αυτοσυντήρησης.

Μία δεσμευτική συναίνεση μετακυλύεται από ένα κέντρο εξουσίας προς τα υποκείμενα, σχηματίζοντας τον κώδικα συμπεριφοράς και δεοντολογίας που κρατά το σύστημα ενωμένο και συμπαγές. Ο κανόνες του συστήματος δεν εξαρτώνται από τα υποκείμενα, αντίθετα τα καθορίζουν και διαρρηγνύουν την ατομικότητα. Η νόρμα υποβιβάζει την αυτονομία του υποκειμένου και κάθε ενδεχόμενη έκφραση διαφοροποίησης. Η διαφορά συγχωνεύεται στην συλλογικότητα.⁴⁰ Οι κανόνες καθορίζουν την ηθικά αποδεκτή για το σύστημα συμπεριφορά, συνιστούν το κορμό του συστήματος και αναπαράγουν τη συλλογικότητα. Υπό την έννοια αυτή, οι Μάρτυρες μπορούν να θεαθούν ως ένα σύστημα, η αναπαραγωγή του οποίου εξαρτάται από την συλλογική αποδοχή της αφοσίωσης στη νόρμα και την ελαχιστοποίηση της ατομικότητας. Η ατομικότητα και ατομική δράση τοποθετείται στο πλαίσιο ενός απώτερου συλλογικού σκοπού.

Στους Μάρτυρες του Ιεχωβά, το επονομαζόμενο "*Κυβερνών Σώμα*" συνιστά το κέντρο του συστήματος και το δίκτυο των εκκλησιών την περιφέρεια. Η επίβλεψη κάθε εκκλησίας των Μαρτύρων εμπίπτει στην αρμοδιότητα των Πρεσβυτέρων που απαρτίζουν το "*Κυβερνών Σώμα*". Πώς προσλαμβάνεται όμως από τους ίδιους τους Μάρτυρες ακριβώς αυτή η ξεκάθαρη μορφή δομικής εξουσίας, από την οποία απορρέουν οι νόρμες που συγκροτούν το σύστημα αξιών και πρακτικής των Μαρτύρων;

Αναφέρει η Κωνσταντίνα:

" Εμείς είμαστε όλοι ίσοι. Δεν υπάρχουν ανώτεροι και κατώτεροι ιεραρχικά. Δεν έχουμε ιεραρχία! Όλοι είμαστε ίσοι απέναντι στο Θεό και κρινόμαστε από αυτόν και μόνο. Φυσικά και υπάρχει μια ομάδα

---

³⁹Lockwood, David. "Some Remarks on "The Social System", *The British Journal of Sociology* 7.2 (1956): 134-46

⁴⁰ Trahan, Adam, "The center holds quiet well. An ethnographic study of Social Structure and control in JW Religious organization.", *International Journal of Criminology and Sociology*, 2013

πρεσβύτερων ανά περιοχή, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με τη διαχείριση γενικών ζητημάτων και τη σχέση της οργάνωσης με το κράτος. Αυτοί όμως δεν είναι ανώτεροι από εμάς. Φυσικά και υπάρχει και μία ομάδα από ανθρώπους που ζουν στα γραφεία μας στο εξωτερικό, οι οποίοι καθορίζουν τι θα δημοσιευθεί στα περιοδικά μας και ποιο ζήτημα θα μελετηθεί κάθε εβδομάδα. Παρόλα αυτά όμως δεν είναι ανώτεροι από εμάς. Όλοι οι Μάρτυρες είμαστε ίσοι απέναντι στον Ιεχωβά."

Παρά το γεγονός ότι η κοινότητα των Μαρτύρων συμπεριλαμβάνει δομές ιεράρχησης ακόμα και ανισότητας, οι οποίες είναι εξαιρετικά συμπαγείς και αδιαφιλονικούμενες, στο επίπεδο των νοηματοδοτήσεων και του λόγου των ίδιων των Μαρτύρων, η οργάνωσή τους είναι απόλυτα εξισωτική. Όλοι είναι ίσοι απέναντι σε όλους.

Στο πεδίο των έμφυλων σχέσεων, οι γυναίκες τοποθετούνται σε μία θέση δομικής ανισότητας απέναντι στον άνδρα. Οι γυναίκες δεν μπορούν να διδάξουν ή να απευθύνουν δημόσιο λόγο στις συνελεύσεις των Μαρτύρων. Αποσπώνται από το δημόσιο χώρο, ο λόγος τους δεν μπορεί να απευθυνθεί στους αδελφούς τους, παρά μόνο μέσω της διαδικασίας της κατ'οίκον γραφικής διδασκαλίας και πάντα προς γυναίκα. Στις εβδομαδιαίες εκπαιδευτικές συναντήσεις των Μαρτύρων, γυναίκες δύνανται να ανέβουν στο βήμα, όχι όμως να απευθυνθούν προς το ευρύ κοινό. Αυτές ανεβαίνουν σε ζευγάρια και παρουσιάζουν, μέσα από μία διαδικασία μεταξύ τους διαντίδρασης και ερωταποκρίσεων, το ζήτημα που εξετάζεται. Γυναίκα απευθύνεται σε γυναίκα. Το ακροατήριο ακούει, όμως οι γυναίκες που βρίσκονται στο βήμα δεν μπορούν να απευθυνθούν άμεσα σε αυτό. Στο επίπεδο του δημόσιου λόγου, οι γυναίκες καθίστανται βουβές. Οι άντρες μόνο είναι εκείνοι που μπορούν να επιφορτιστούν με την ευθύνη της διδασκαλίας και της άμεσης δημόσιας επικοινωνίας με τους "αδελφούς" τους.

Έτι περισσότερο, στο πεδίο της οικογενειακής ζωής, η γυναίκα μοιάζει να τοποθετείται σε μία θέση δομικής υποταγής απέναντι στο σύζυγό της. Στα βιβλιάρια των Μαρτύρων αναφέρεται ρητά ότι "η γυναίκα πρέπει να υπακούει και να υποτάσσεται στον άντρα της". Πρόκειται όμως εδώ για άλλη μία σχέση εξουσίας, την οποία οι ίδιες οι γυναίκες προσλαμβάνουν ως σχέση εξαναγκασμού και υποταγής; Κάθε άλλο. Εξηγεί η Κωνσταντίνα:

"Ίσοι είμαστε μεταξύ μας. Νομίζεις ότι εγώ θα δεχόμουν ποτέ να μην έχω άποψη και να αφήνω το σύζυγο να αποφασίζει για όλα μόνος του; ΟΧΙ! Τα ζητήματα που ανακύπτουν στη ζωή μας πάντα μαζί τα συζητάμε και φυσικά έχω και εγώ τη δική μου άποψη. Όμως τον τελευταίο λόγο τον έχει ο {.....} και ξέρεις γιατί; Γιατί εκείνος θα απολογηθεί στον Ιεχωβά αν κάνει πάει στραβά, όχι εγώ."

Ο Πέτρος συμπληρώνει:

"Ποιά ήταν η υπεύθυνη που έφθασε ο κόσμος εδώ που έφτασε; Ποια παράκουσε τον Θεό και παρέσυρε τον Αδάμ; Η Εύα. Εκείνη είναι υπεύθυνη για το αμάρτημα που έχουμε κληρονομήσει όλοι μας. Η γυναίκα παρασύρεται λοιπόν, είναι αδύναμη, δεν μπορεί να πάρει την τελική απόφαση. Όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι κατώτερη από εμάς. Από το πλευρό του Αδάμ δεν φτιάχτηκε η Εύα; Κομμάτι του άντρα είναι. Όλα αυτά αναφέρονται στην Γραφή. Και γι' αυτό δεν μπορεί και να διδάξει η γυναίκα. Όμως μη θεωρηθεί ότι δεν τη σεβόμαστε και δεν την ακούμε!!! Φυσικά και υπάρχει σεβασμός. Η γυναίκα δεν είναι κατώτερη από εμάς. Έχει όμως το ρόλο που ορίζεται από την Αγία Γραφή. "

Μία δομική ανισότητα εδώ τοποθετείται στο υπερβατικό επίπεδο, ήτοι στο πλαίσιο του Λόγου του Θεού, και αυτόματα ακυρώνεται. Οι γυναίκες μαθαίνουν να αποδέχονται ότι στην κοινότητα των Μαρτύρων έχουν συγκεκριμένο ρόλο και θέση. Η "γνώση" αυτή αναπαράγεται διαρκώς μέσα από την καθημερινή πρακτική και το λόγο, που έρχεται να νομιμοποιήσει και να επικυρώσει ιεραρχικές δομικές πτυχές του συστήματος. Οι έμφυλες σχέσεις και οι συγκεκριμένοι ρόλοι που αποδίδονται στα υποκείμενα, τόσο στην καθημερινή όσο και στην θρησκευτική πρακτική, καταδεικνύουν μία ιεράρχηση που ενθαρρύνει ένα είδος τελετουργικής επικοινωνίας, η οποία πηγάζει από την αυθεντία της Αγίας Γραφής. Οι έμφυλοι διακριτοί ρόλοι είναι αυτό που προστάζει ο Θεός, αυτό που πρέπει να υπάρχει κατά τη διάρκεια της Βασιλείας του. Η γυναίκα πρέπει να υπακούει στην αυθεντία του άντρα, να τον σέβεται όπως ακριβώς η Εύα όφειλε να σεβαστεί τις εντολές του Θεού και να μην παρασύρει τον Αδάμ στο Προπατορικό Αμάρτημα, το οποίο συνακόλουθα "κληροδοτήθηκε" σε όλη την ανθρωπότητα. Τα φύλα προσλαμβάνονται ως άνισα και

η ανισότητα αυτή νομιμοποιείται και επικυρώνεται στο πλαίσιο μίας επίσημης ιεράρχησης, η οποία πηγάζει από την αυθεντία του λόγου του Θεού, ήτοι την Αγία Γραφή.

στ. Μία κατά Bourdieu ερμηνευτική προσέγγιση

Σύμφωνα με τον Max Weber, όταν οι σχέσεις ανισότητας προσλαμβάνονται ως σχέσεις καταπίεσης και εξαναγκασμού, τότε αυτές είναι εξαιρετικά ασταθείς και ευάλωτες. Όταν όμως τοποθετούνται στο πλαίσιο μίας ιεραρχικής δομής, νομιμοποιούνται και γίνονται αποδεκτές και σταθερές. Δημιουργείται έτσι μία νόμιμη αρχή ανισότητας σε έναν κόσμο που ανάγεται στο επίπεδο του φαντασιακού. Δημιουργείται μία μυστικιστική «φύση» η οποία συναπαρτίζεται από εννοιολογήσεις, οι οποίες αποσπών τα υποκείμενα από το κοσμικό ή και νεωτερικό τους προφίλ, εντάσσοντάς τα σε μία διαδικασία ανισότητας, η οποία τοποθετείται στο πλαίσιο ενός αδιαμφισβήτητου θεϊκού συστήματος.⁴¹

Κατά συνέπεια, θα ήταν μάλλον άτοπη η προσπάθεια προσέγγισης της οργάνωσης των Μαρτύρων βάσει ενός δομικού πλαισίου, σύμφωνα με το οποίο ένα κέντρο εξουσίας επιβάλλει τους όρους και τους κανόνες του στην περιφέρεια. Η εστίαση στη δομή, θα καθιστούσε τους Μάρτυρες "αντικείμενο" προς παρατήρηση, το οποίο μπορεί να μελετηθεί εκ του μακρόθεν, από έναν ουδέτερο παρατηρητή, καθιστώντας έτσι την κοινωνική τους πραγματικότητα και τις δικές τους εννοιολογήσεις ένα προς γνώσιν και μελέτη αντικείμενο. Η εν λόγω οπτική συμπίπτει με μια πρόσληψη του κοινωνικού τους πλαισίου ως αντικειμενική και περιχαρακωμένη αναπαράσταση, όπου οι καθημερινές πρακτικές αποτελούν επιτελέσεις ενός προδιαγεγραμμένου σχεδίου.⁴² Η δράση των Μαρτύρων δεν αποτελεί μία μηχανιστική εκτέλεση ρόλων, ενώ το κοινωνικό τους σύστημα δεν συνιστά μία δομή σταθερών σχέσεων, ανεξάρτητων από τη συνείδηση και βούληση των δρώντων υποκειμένων. Η εστίαση στην επισήμανση αντικειμενικών κανονικοτήτων (δομές, νόμους, συστήματα σχέσεων, ρόλους) ανεξάρτητων από την ατομική συνείδηση, θα καθιστούσε τη μελέτη της πραγματικότητας των Μαρτύρων μια απλή διαδικασία χαρτογράφησης, η οποία δεν συνυπολογίζει τη διαδικασία

---

⁴¹ Maurice Bloch, "The past and the present in the present", *Man*, New Series, Vol 12, (Aug. 1977), pp 278-292, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, σελ. 289

⁴²P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 87

συγκρότησης των αναπαραστάσεων των δρώντων υποκειμένων, που με τη σειρά τους συγκροτούν την πραγματικότητα αυτή. Υπάρχει μία διαδικασία συντονισμού της ατομικής εμπειρίας και συνείδησης με την κοινωνική δομή, μία αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ ατομικού βιώματος και κοινωνικής πραγματικότητας. Τα δρώντα υποκείμενα βρίσκονται σε μία διαδικασία συνεχούς «κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης», η οποία συντελείται σε ένα σύστημα σταθερών σχέσεων.⁴³ Τα υποκείμενα μαθαίνουν να προσλαμβάνουν το Κυβερνών Σώμα ή τις όποιες σχέσεις δομικής ανισότητας ως την προσωποποίηση του θεϊκού Λόγου. Η εξουσία και η ανισότητα τοποθετείται σε ένα υπερβατικό επίπεδο και αυτόματα καθίσταται αόρατη.

Όπως θα επεσήμαινε ο Pierre Bourdieu, η πραγματικότητα των Μαρτύρων συγκροτεί ένα δισδιάστατο σύστημα, το οποίο δομείται και λειτουργεί μέσω της συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ δομής και νόηματος. Οι καθημερινές πρακτικές και εννοιολογήσεις των Μαρτύρων υπάρχουν μέσω μίας αμφίδρομης διαδικασίας εσωτερίκευσης των αντικειμενικών δομών αλλά και εξωτερίκευσης των προδιαθέσεων που παράγουν οι δομές αυτές. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι μέσω της αυθεντίας του Λόγου της Αγίας Γραφής, οι Μάρτυρες συγκροτούν μία "*κειμενική κοινότητα*" η οποία δομείται και επικυρώνεται μέσω του *θεϊκού Λόγου*. Το κείμενο της Αγίας Γραφής συνιστά την αυθεντία εκείνη που επικυρώνει την πίστη, την συμπεριφορά και τις όποιες δομικές ανισότητες της οργάνωσης των Μαρτύρων. Οι Μάρτυρες συγκροτούνται και ορίζονται μέσω ενός γραπτού κειμένου, το οποίο τοποθετείται στο ύψιστο σημείο μίας *εξουσίας* που δεν θα μπορούσε να επιφέρει οιοδήποτε στοιχείο αμφισβήτησης. Μέσω ενός ομοιογενούς τρόπου ερμηνείας και προσέγγισης των γραφικών κειμένων, οι Μάρτυρες σε παγκόσμιο επίπεδο εκκοινωνούνται ή εκπαιδεύονται σε τρόπους νόησης, πρακτικής συμπεριφοράς και αντίληψης της πραγματικότητας, οι οποίοι δεν προσλαμβάνονται ως στοιχεία επιβολής και εξαναγκασμού. Μόνο ο Ιεχωβά μπορεί να έχει αποδεκτή εξουσία επί των ανθρώπων και ο λόγος της Γραφής είναι ο λόγος του Ιεχωβά.

Ο εκκοινωνισμός των υποκειμένων δια του *λόγου του Θεού* όπως εκείνος προβάλλεται στην Αγία Γραφή, δημιουργεί την προδιάθεση εκείνη που ρευστοποιεί οιαδήποτε αίσθηση εξαναγκασμού και εξουσίας. Η οργάνωση των Μαρτύρων μπορεί να επιβληθεί στα μέλη της με τρόπο που δεν προσλαμβάνεται ως άσκηση

---

⁴³P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006, σελ. 44-45

επιβολής. Οι προδιαθέσεις αυτές είναι αντικειμενικές, χωρίς να συνιστούν προϊόν υπακοής σε κανόνες. Δεν λειτουργούν στο επίπεδο των γνωστικών σχημάτων, ούτε και της συνείδησης. Είναι εγγεγραμμένες στο ίδιο το σώμα. Είναι μία «κατάσταση του σώματος», είναι η κοινωνική πραγματικότητα «ενσωματωμένη, μετασχηματισμένη σε μόνιμη προδιάθεση, σε διαρκή τρόπο του στέκεσθαι, ομιλείν, βαδίζειν και ως εκ τούτου αισθάνεσθαι και σκέπτεσθαι»⁴⁴ Είναι ένα σύνολο προδιαθέσεων, με βάση τις οποίες τα άτομα ενεργούν και αντιδρούν στις κοινωνικές περιστάσεις. Οι προδιαθέσεις αυτές ενεργοποιούν πρακτικές αντιλήψεις και στάσεις, οι οποίες όμως δεν ρυθμίζονται συνειδητά από την κοινωνική νόρμα ή την έλλογη τάξη, αντανακλούν όμως τις αντικειμενικές συνθήκες από τις οποίες συγκροτήθηκαν. Για το λόγο αυτό είναι σχετικά ομοιογενείς για συγκεκριμένες ομάδες ή τάξεις ατόμων. Η συγκρότηση της ομάδας των Μαρτύρων, προϋποθέτει τη γνώση ενός κοινού κώδικα καθώς και ένα ελάχιστο επίπεδο συμφωνίας μεταξύ των προδιαθέσεων των μελών τους, ως αναγκαίο μέσο αυθόρμητης *ενορχήστρωσης* των πρακτικών τους. Η ομοιογένεια των κειμένων και των εβδομαδιαίων γραφικών μελετών των Μαρτύρων του Ιεχωβά, διαμορφώνουν τη διαδικασία εκείνη μέσω της οποίας ο κοινός αυτός κώδικας καθίσταται λειτουργικός, αναπαράγοντας τη σταθερότητα των πρωταρχικών δομών της οργάνωσης. Έτσι η ιεραρχία αναπαράγεται με ασύνειδο τρόπο και χωρίς να εξαλείφει το υποκείμενο. Μέσω της έξης, η κοινωνική δομή ενσωματώνεται από το υποκείμενο και μετατρέπεται σε ένα είδος "ενσώματου κεφαλαίου".⁴⁵ Έτσι οι κανόνες της οργάνωσης είναι ορατοί στις πράξεις, στους λόγους, στο σώμα των δρώντων υποκειμένων, χωρίς αυτό όμως να συνιστά μια νόρμα εξαναγκασμού που επιβάλλεται άνωθεν.⁴⁶

---

⁴⁴P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006, σελ.112-114

⁴⁵ C. Shilling, 1994, "Introduction" στο *The Body and Social Theory*, London, Sage, σελ. 14

⁴⁶P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006, σελ.87-88

Επίλογος

Σε μία κοινωνία όπου "(...) η θρησκευτική συμπεριφορά αποτελεί το μέτρο της κοινωνικής συμπεριφοράς", σε ένα κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον το οποίο μοιάζει να οφείλει "(...) να αναπτύσσεται εναρμονίζοντας τις ανορθολογικές κατασκευές της θρησκευτικής ταυτότητας με την ορθολογική τεκμηρίωση της κοινωνικής του παρουσίας."⁴⁷, το αίτημα του σεβασμού και της ελεύθερης κοινωνικής δράσης θρησκευτικών μειονοτήτων ίσως να αποτελεί πάντα διεκύβευμα. Εξετάζοντας την παρουσία μίας από τις πλέον γνωστές και πολυάριθμες θρησκευτικές μειονότητες στον ελλαδικό χώρο, θέλησα να καταδείξω ότι ακόμη και στην εποχή όπου η παγκοσμιοποίηση και πολυπολιτισμικότητα αποτελούν αδιαμφισβήτητα γεγονότα ανά τον κόσμο, στο ελληνικό συγκείμενο σχήματα σκέψης ή εννοιολογήσεις του κόσμου που τοποθετούνται στο πλαίσιο του διαφορετικού, εξακολουθούν να συγκροτούν πυλώνες απειλητικούς για την προσλαμβανόμενη ως "εγγενή" ελληνορθόδοξη ταυτότητα. Παρά το γεγονός ότι το εν λόγω αφήγημα έχει τις ρίζες του στο παρελθόν και στους όρους κατασκευής του ελληνικού έθνους - κράτους, η εμμονή στο υπόψη σχήμα σκέψης, ακόμη περισσότερο σήμερα, αποτελεί όρο εξισορρόπησης ενός επί μακρόν ανασφαλούς κοινωνικοπολιτικού και οικονομικού περιβάλλοντος. Εξάλλου, η προσφυγή στις ρίζες ή και στην *φυλή* αποτελούσε πάντα "*ασφαλές καταφύγιο*" σε περιόδους κρίσης.

Το αίτημα για την απόδοση νοήματος στην εποχή της μετανεωτερικότητας συναντιέται συχνά με το αίτημα της θρησκευτικής πίστης. Αναδεικνύεται μία διεργασία και ανάγκη "*επαναμάγευσης*", αφενός ως αναγκαία συνθήκη παραγωγής νοήματος και εννοιολόγησης της πραγματικότητας αφετέρου ως συστατικό συγκρότησης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, συνιστά μία περίπτωση όπου το αίτημα για απόδοση νοήματος και η ανάγκη του συνανήκειν, δημιουργεί ισχυρά ταυτοτικά ερρείσματα. Ακριβώς αυτή η προσπάθεια μοιάζει να έρχεται σε σύγκρουση με μία παράλληλη μακροχρόνια προσπάθεια διαφύλαξης μίας *ελληνορθόδοξης* ταυτότητας, μίας ταυτότητας που μοιάζει πάντα να βρίσκεται *εν κινδύνω*.

---

⁴⁷ Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στην νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 21/2009

Με τα επιμέρους ζητήματα, τα οποία επέλεξα να συζητήσω στην εργασία αυτή, θέλησα να καταδείξω ότι κλειστά θεωρητικά πλαίσια και δυστικές κατηγοριοποιήσεις δύσκολα μπορούν να καταστήσουν κατανοητά ζητήματα που αφορούν στο θρησκευτικό έναντι του κοσμικού, στο υπερφυσικό έναντι της λογικής, στον κοινωνικό έλεγχο έναντι της ελεύθερης βούλησης. Η τοποθέτηση εναλλακτικών συστημάτων συγκρότησης νοήματος και τρόπου σκέψης στη βάση μιας αντιστικτικής σχέσης λογικού και παράλογου, ενέχει τον κίνδυνο της εθνοκεντρικής τοποθέτησης συστημάτων κατανόησης του κόσμου στο επίπεδο του ανορθολογισμού ή και της παράνοιας.⁴⁸ Κοινωνικές ομάδες συγκεκριμένης ιστορικής εποχής συχνά κατηγοριοποιούνται στη βάση ενός ανορθολογισμού, ο οποίος απέχει παρασάγγας από τον εμπειρικό πραγματισμό της σύγχρονης εποχής. Όμως η υιοθέτηση πρακτικών οι οποίες μπορεί να φαντάζονται ως ουτοπικές στη συγχρονία, δεν σημαίνει ότι τα υποκείμενα εκείνα που τις υιοθετούν κατακυριεύονται από μία παράλογη αν και εκούσια τάση διαστρέβλωσης της πραγματικότητας.⁴⁹ Παρά το γεγονός ότι πάντα υπάρχει μία διασύνδεση μεταξύ κινήτρου και δράσης, ωστόσο θα ήταν άστοχο να προσπαθήσει κανείς να κατηγοριοποιήσει την κοινωνική πρακτική βάσει των ψυχολογικών αναγκών που εκείνη ικανοποιεί.

Κατά συνέπεια, ακόμα και η αντίστιξη μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού που είθισται να προσλαμβάνεται ως δεδομένη, συνιστά μία διαχωριστική γραμμή που σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και συστήματα πίστης ρευστοποιείται. Προκειμένου να γίνουν κατανοητά τα συστήματα σκέψης και πρακτικής καθορισμένων κοινωνικών ομάδων, πρέπει καταρχήν σε αυτά να μην επιβάλλονται εξωγενείς κατεστημένες εννοιολογήσεις που συσκοτίζουν την πραγματική σημασία των συστημάτων αυτών για τα ίδια τα υποκείμενα. Υποκείμενες εννοιολογήσεις της πραγματικότητας, τις οποίες ακόμα και τα ίδια τα εμπλεκόμενα υποκείμενα μπορεί να μην εκφράζουν ρητά, δύνανται να αποτελέσουν το πλαίσιο δια του οποίου αυτά αντλούν νόημα από τον κόσμο. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά παρέχουν στα μέλη τους ένα μεταφυσικό πλαίσιο άντλησης νοήματος από τον κόσμο, το οποίο τοποθετείται ακριβώς στην καρδιά της νεωτερικότητας.⁵⁰

---

⁴⁸Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic, I." *The Journal of Interdisciplinary History* 6.1 (1975): 71-89

⁴⁹Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic, I." *The Journal of Interdisciplinary History* 6.1 (1975): 71-89, σελ 82

⁵⁰Dawson, Lorne L. "The Cultural Significance of New Religious Movements: The Case of Soka Gakkai." *Sociology of Religion* 62.3 (2001): 337-64

Βιβλιογραφία

Συγγράμματα

- Alan Aldridge, *Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction*, 3rd Edition, Politi Press, 2013
- Beckford, James A., and Jay Demerath, eds. *The SAGE handbook of the sociology of religion*. Sage, 2007.
- Beckford, James, *Social Theory and Religion*, Cambridge University Press, 2003
- Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London, 1983
- C. Shilling, 1994, "Introduction" στο *The Body and Social Theory*, London, Sage
- Clifford Geertz, "Centers, Kings and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power" στο Clifford Geertz, στο *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, Basic Books
- Hammond, Phillip E. "The Trumpet of Prophecy: A Sociological Study of Jehovah's Witnesses. James A. Beckford." (1977).
- Holden Andrew, *Jehovah's Witnesses: Portrait of a Contemporary Religious Movement*, 2002, Routledge.
- Norman Cohn, "*The Pursuit of the Millennium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*", Oxford University Press
- P. Bourdieu, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006
- Parsons Talcott, *The Social System*, Glencoe, Ill, Free Press, 1951
- Renee Hirschon, *Religion and Nationality: The Tangled Greek Case*, στο "When God Comes to Town. Religious Traditions in Urban Contexts", Rik Pinxten & Lisa Dikomitis, Berghahn Books, 2009
- Richard Landes, "Millenarianism and the Dynamics of Apocalyptic Time", στο *Expecting the end- Millenarianism in social and historical context*, Kenneth Newport & Crawford Gribben, Baylor University Press, 2006
- Talal Asad , "Secularism, Nation- State, Religion", ch.6, στο *Formations of the Secular. Christianity, Islam, Modernity*, Stanford University Press, 2003
- Trompf, Garry, "Introduction", *Cargo Cults and Millenarian Movements: Transoceanic Comparisons of New Religious Movements*, Berlin, 1990
- Victor Turner, *Από την Τελετουργία στο Θέατρο. Η ανθρώπινη βαρύτητα του παιχνιδιού*, Εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα, 2015
- Αντώνης Μανιτάκης, "Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος μεταξύ κράτους και έθνους", στο *Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2000, σ.327-342.
- Γιουτζίν Βέμπερ, *Η Συντέλεια του Κόσμου. Προφητείες, Αιρέσεις, Χιλιαστικά Οράματα*, Εκδόσεις ΣΤΑΧΥ, Αθήνα, 2000
- Παναγιώτης Δημητρακόπουλος, *Κράτος και Εκκλησία: Μια δύσκολη σχέση*, Εκδόσεις Κριτική, 2001

Απορα

- Alston, Jon P., and Benigno E. Aguirre. "Congregational size and the decline of sectarian commitment: The case of the Jehovah's Witnesses in South and North America." *Sociology of Religion* 40.1 (1979): 63-70.
- Barkun, Michael. "Millenarianism in the Modern World." *Theory and Society* 1.2 (1974): 117-46.
- Berger, Peter L. "A sociological view of the secularization of theology." *Journal for the Scientific Study of Religion* 6.1 (1967): 3-16.
- Chrysoloras, Nikos. "Orthodoxy and Greek National Identity. An analysis of Greek Nationalism in light of AD Smith's Theoretical Framework."
- Constantine P. Danopoulos, "Religion, civil society, and democracy in Orthodox Greece", *Journal of Southern Europe and the Balkans Online*, volume 6, Number 1, April 2004
- Dawson, Lorne L. "The Cultural Significance of New Religious Movements: The Case of Soka Gakkai.", *Sociology of Religion* 62.3 (2001): 337-64
- Dawson, Lorne L., ed. *Cults and new religious movements: a reader*. Oxford: Blackwell, 2003.
- Geertz, Hildred. "An Anthropology of Religion and Magic, I." *The Journal of Interdisciplinary History* 6.1 (1975)
- Grossman, Nathan. "On Peter Berger's Definition of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 14.3 (1975): 289-292.
- Lockwood, David. "Some Remarks on "The Social System", *The British Journal of Sociology* 7.2 (1956): 134-46
- Marshall, Ruth. "Christianity, Anthropology, Politics." *Current Anthropology* 55.S10 (2014): S344-356.
- Maurice Bloch, "The past and the present in the present", *Man*, New Series, Vol 12, (Aug. 1977), pp 278-292, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland
- Poewe, Karla O. "religion, matriliney, and change: Jehovah's Witnesses and Seventh-Day Adventists in Luapula, Zambia." *American Ethnologist* 5.2 (1978): 303-321.
- Redekop, Calvin. "Toward an understanding of religion and social solidarity." *Sociology of Religion* 28.3 (1967): 149-161.
- Stark, Rodney, and Laurence R. Iannaccone. "A supply-side reinterpretation of the "secularization" of Europe." *Journal for the scientific study of religion*(1994): 230-252.
- Stark, Rodney, and Laurence R. Iannaccone. "Why the Jehovah's Witnesses grow so rapidly: A theoretical application." *Journal of Contemporary Religion* 12.2 (1997): 133-157.
- Stark, Rodney. "Secularization, rip." *Sociology of religion* 60.3 (1999): 249-273.
- Trahan, Adam, "The center holds quiet well. An ethnographic study of Social Structure and control in JW Religious organization.", *International Journal of Criminology and Sociology*, 2013
- Von Heyking, John. "Secularization: Not Dead, But Never What It Seemed." *International Studies Review* 7.2 (2005): 279-284.
- Wah, Carolyn R. "An introduction to research and analysis of Jehovah's Witnesses: A view from the Watchtower." *Review of religious research* (2001): 161-174.

Westley, Frances. "The Cult of Man": Durkheim's Predictions and New Religious Movements." *Sociology of Religion* 39.2 (1978): 135-145.

Zygmunt, Joseph F. "Prophetic Failure and Chilistic Identity: The Case of Jehovah's Witnesses." *American Journal of Sociology* 75.6 (1970): 926-48

Κατερίνα Μάτσα, «Η θρησκεία ως κοινωνικό σύμπτωμα.», *Ουτοπία*, τεύχος 92

Κων/νος Τσιτσελίκης, «Από το Millet στους μετανάστες: πολιτικές χρήσεις της θρησκείας στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 107, Οκτ-Δεκ 2009, 100-104

Πολύκαρπος Καραμούζης, «Θρησκεία και κυρίαρχη ιδεολογία στην νεοελληνική κοινωνία», *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 21/2009

Στ.Παπαδόπουλος, «Χρόνος στην Παραδοσιακή Κοινωνία», *Σύγχρονα Θέματα*, Δεκέμβριος 1988.

Συγγράμματα της Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania

Αγία Γραφή, Μετάφραση Νέου Κόσμου

Τι διδάσκει πράγματι η Αγία Γραφή;, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, 2005

Έκδοση Μελέτης 2006-08-15

"Τι είναι τα καλά νέα της Βασιλείας", *Η ΣΚΟΠΙΑ αναγγέλλει τη βασιλεία του Ιεχωβά*, 1 Μαρτίου 2011,